
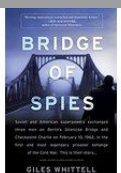

Rundt vannet

Medlemsblad
Østensjø historielag
Nr 14 september 2016

*Nygaards Krudtfabrik
ved Loelven, juli 1850:
Et «uheld» førte til at seks
døde momentant og «to
var levende med lidet
Haab om redning»*

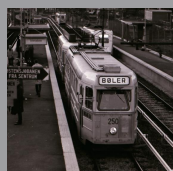
Spionen på Godlia-
Film og nye opplysninger
Kompletterer historien

Krigsfanger i Rognerudsko-
gen
Tømmerhogst—tvangarbeid

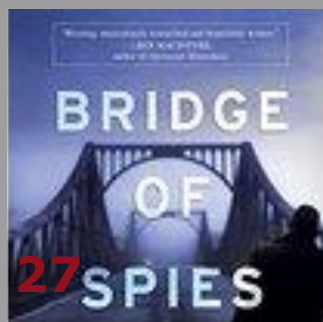

Luftskipet Norge-
Et 90-årsminne
Luftfartshistorie

T-banen i Oslo 50 år
Fra trikk til T-bane

Innhold

Rundt vannet nr 14

- 03** Luftskipet «Norge» på Ekeberg
- 05** Krigsfanger i Rognerudskogen
- 07** T-banen i Oslo 50 år
- 10** Forstadsbane 1923-67, 3.del
- 14** Østensjø musikkorps 90 år
- 15** Godliaspionen i bok og film
- 20** Krigsmonumentet i Skøyenparken
- 23** Ny bok om Sarabråten
- 24** Nygaards Knutfabrik
- 25** Milorgstøtten på Sarabråten
- 27** Oscartildeling med røtter på Golia
- 28** Karl XII hule ved Østensjøvannet
- 40** Spillet på Sarabråten 2016

Redaktør/layout: Bjørn Lilleeng
Øvrige bidragsyttere: Leif-Dan Birkemoe,
Knut Helge Midtbø, Kari Ravnaas, Bjørn Andersen, Roger Pihl

Bilder: Østensjø lokalhistoriske bilder (om ikke annet nevnt)

Lederen

Rundt vannet har kommet til nummer 14!

Vi håper du liker det du finner.

Vi fortsetter i sporet fra nummer 13 med historisk stoff med tilknytning til bydelen.

Spillet om Sarabråten kommer opp igjen med forestilling lørdag 17. og søndag 18. september og spilles uten værforbehold. Karoline og Bjørnstjerne Bjørnson kommer og de venter å treffe deg der. Se annonse lenger ute i bladet.

Som vanlig har Leif-Dan Birkemoe bidratt med en rekke artikler. Siste del av historien om spionen på Godlia er ikke skrevet. Nå har den også gitt opphav til en film. Les mer i bladet!

T-banen i Oslo fylte 50 år 22. mai i år. På dagen hadde Ruter klar en bok om T-banens første 50 år. Jeg har anmeldt denne boka lenger ute i bladet. Boka har en rekke flotte bilder og inneholder alt fra litteratur om T-banen til stoff om T-banedrift. Ta med dette bladet til et betjent billettutvalg, og kjøp boka med rabatt. I mer enn ett år gikk det T-bane til Bergkrystallen og trikk til Bøler.

Siden T-banen nådde Bøler først i 1967 bør du forberede deg til 50-årsfeiring T-bane til Bøler i oktober 2017. Vi håper å bli med i et samarbeid om en skikkelig markering, kanskje med eget jubileumstog fra Stortinget til Bøler?

I høst er det det duket for «Alt om min mor» i konfirmantsalen i Bøler kirke. Dagen er en mandag og datoen er 17.oktober. Her blir det garantert fullt hus! I samarbeid med Søndre Aker historielag og Bøler biblioteks venner har vi fått avtale med Jo Vestly. Han skal fortelle om sin mor, Anne-Cath. Vestly.

Slektsgransking hadde vi et foredrag om, men vi har dessverre ikke fått i gang noen gruppe. Er du interessert så ta kontakt med styret. Hvis du har lyst til å ta et tak med styre og stell i laget hører vi også gjerne fra deg!

Luftskipet «NORGE» - et 90 års minne

Av Leif-Dan Birkemoe

Luftfartshistorie er også lokalhistorie. I perioden 1917 til først på 1930-tallet tok det av og landet småfly på Østensjøvannet. Rundflyvninger ble tilbudt av luftens pionerer.

Det var rene folkevandringen til Ekebergsletta 14. april 1926. Der var også Arne Thorleif Belstad, far til Tor Belstad fra Oppsal som tok dette bildet.

Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder, bilde-ID: B20150086.

I samtale med flere informanter den gang kom det frem at i 1926 var også luftskipet NORGE observert fra området ved Østensjøvannet på vei til Nordpolen. Ikke så underlig det, tusenvis fulgte jo med ved luftskipets innflygning over Oslo onsdag 14. april.

Luftskipet forlot Roma 10. april 1926 med ingeniør og oberst Umberto Nobile som fører og med italienske mekanikere i tillegg til noen norske deltakere, rormann Oscar Wisting, luftskipfører Hjalmar Riiser-Larsen, mekaniker Oskar Omdal

og Roald Amundsens nevø Gustav Amundsen. Landingen på Ekebergsletta fant sted onsdag 14. april 1926 ved totiden om ettermiddagen hvor luftskipet ble fortøyd i en spesialbygd mast. Mannskapet hadde håpet at de fikk bli til neste morgen, men «meteorologisk institutt fremtryllet en liten cyklon et eller annet sted over England, og den jaget oss avgårde allerede samme kveld», skriver Gustav Amundsen. Kl. 01.20 natten til den 15. april gikk ferden videre til St. Petersburg (den gang Leningrad), Vadsø og Svalbard der

Luftskipet Norge

Luftskipet var fylt med hydrogen. Det hadde en lengde på 106 m og en høyde på 26 m. Volumet var ca. 19 000 kubikkmeter. Det hadde tre Maybach-propellmotorer med en samlet ytelse på ca. 575 kW (780 hk), og største hastighet lå på 115 km/h. Den mest økonomiske hastighet 80 km/h.

Kilde: Store norske konversationsleksikon

Roald Amundsen og navigatør Lincoln Ellsworth sluttet seg til. Luftskipet var over Nordpolen 12. mai.

Torsdag 14. april 2016 var det en markering ved minnesmerket der fortøyningsmasten sto på Ekebergsletta. Det var den italienske ambassaden som tok initiativ til arrangementet og ambassadør Novello Giorgio holdt tale og la ned blomster. Det ble også lagt ned blomster fra Utenriksdepartementet og Norges Luftsportsforbund. Dag Jarnøy fra Bekkelagshøgda Lokahistoriske Forening (BLF) holdt en

tale om stedet og minnesmerket som det er på tide å oppgradere. Ellers var det overflygning av veteranfly - en Tiger Moth fra tidlig 1930-tallet - som BLF hadde leiet inn for anledningen. Trolig var det et fly av denne type som tok av og landet på Østensjøvannet tidlig på 1930-tallet.

Værkart fra 15. april 1926. Kartet viser isobarer, høytrykk og lavtrykk. Det er også med en frontanalyse vist med litt tykkere streker. Markert med «L» er et lavtrykk sør for Island og et mindre lavtrykk nord for Skottland. Advarslen som Amundsens nevø skriver om var nok knytta til lavtrykket nord for Skottland. Dette hadde utviklet seg fra dagen før noe som hadde ført til en vindøkning i Sør-Norge og i Skagerrak. Det var nok en rett avgjørelse å løsne fortøyningene og dra østover. Kartdata fra Det norske meteorologiske institutt, arkivert på papir Riksarkivet (RA/S-1570/T/Ta/Taa/L0149). Kartet er avfotografert på Riksarkivet.

Sovjetrussisk frimerke fra 1991 som viser luftskipet Norge over Leningrad(Sankt Petersburg) i 1923

Luftskipet Norge dro deretter til Svalbard via Leningrad og Vadse

På Ekeberg under luftskipet Norge. Wikipedia commons

Krigsfanger på tømmerhugst i Rognerudskogen

Av Leif-Dan Birkemoe

Skogsdrift som slavearbeid i Rognerudskogen under krigen høres underlig ut. Den fredelige skogteigen som i dag er en del av Østensjøområdet miljøpark var for 70-75 år siden langt fra en fredelig plett, kan Bjørn Østreng fortelle.

Det ble under krigen, i perioden 1942-1945, hugget tømmer i Rognerudskogen (Manglerudskogen) i østskråningen mot Østensjø skole. Det var polske krigsfanger som drev tømmerhugsten godt vaktet av tyske soldater. Norske sivile fra Aker kommune var også med

og norske hestefolk sto for tømmerkjøringen. Bjørn Østreng bodde den gang i det gamle huset i Granhekkveien 11, nærmeste nabo til hugstfeltet.

Tømmerkjøring

Tyskerne bygget bro over Østensjøbekken like nord for der

Barnas bro ligger i dag, omtrent der Granhekkveien går over i turstien mot Østensjøvannet, kan Bjørn fortelle. Hensikten med bro var at hestene med tømmerlass kunne krysse bekken og kjøre rett over til Østensjøveien. Gårdbruker Skappel på Søndre Skøyen var nøye på

Det lysegrønne løvskogfeltet i Rognerudskogens nordside markerer hvor skogsdriften i 1942-1945 fant sted. Nedst til venstre nordre del av jordet «Slora» der det under krigen ble kjørt tømmer fram til Østensjøveien. I dag er det lagt klopper på samme sted fra Barnas bro over Østensjøbekken. Granhekkveien 11 er bak det gule huset. Foto: 24.04.2015.

at det frodige jordstykket «Slora» ikke ble skadet for mye når hestene trakk tømmerlassene. Vognmann Anton Olsen i Kampheimveien på Oppsal hadde to hester, den ene ble brukt til tømmerkjøring. Olsen ville ikke selv være med, men stilte hest til rådighet. –Du kan ta hes-

ten, var Olsens bemerkning til en slektning som var med i arbeidet. Hva tømmeret skulle benyttes til var ukjent. Broen over Østensjøbekken var ganske bred. Bjørns konfirmasjon ble feiret i Granhekkveien

11 søndag 13.

mai 1945 og hele selskapet på over 30 gjester ble fotografert stående på broen som ikke ble fjernet før utpå 1950-tallet.

Slalåmbakke

Hugstfeltet var primært i skogen bak Granhekkveien 11 (nytt hus i 1947) der man etter krigen fikk en fin slalåmbakke for elevene ved skolen. På det smale

beltet fra Granhekkveiens ende, på vestsiden av dagens sti frem til turveien opp mot Manglerud, ble også enkelte trær tatt ut. Slalåmbakken må ikke forveksles med Rognerubakken for gutter som ble opparbeidet på slutten av 1940-tallet. Da var sletta, noe av unnarenet og øverste del av

På hugstfeltet i Rognerudskogen er det nå stille. Løvtrær er vokst opp og hvitveisen blomstrer. Foto 19.04.2015

hoppbakken delvis ryddet etter tømmerhugsten. Broen som del av sletta ble bygget rundt 1950. Denne broen må heller ikke forveksles med broen som ble bygd for tømmerkjøring.

Løvetannplukkere

Bjørn Østreng kan fortelle om to polske fanger som hadde fått i

oppdrag å plukke løvetann på området i forkant av hugstfeltet. Løvetann var mangelvare under krigen og kanineiere måtte ofte dra langt for å finne løvetann. Sykkeltur med tilhenger i retning Enebakk skal ikke ha vært uvanlig for villaeiere på løvetannsanking. Kanin og gris hør-

te med til kostholdet. Men hva skulle tyskerne med løvetann? Jo, forteller Bjørn, tyskerne hadde kaniner på Østensjø skole, på området opp mot der overlærerboligen lå. Det forteller at også okkupantene måtte spe på forpleiningen med litt

egenproduksjon. Med til historien hører at Bjørn tok polakkerne med seg til byen i de kaotiske maidagene.

T-banen i Oslo er 50 år i år, Ruter har gitt ut bok om banen

Av Knut Helge Midtbø

Boka har fått tittel: T-banen | 50 historier om byens puls. Den inneholder 50 kapitler og er på nesten tre hundre sider. Innholdsfortegnelsen røper at dette er en sammensatt bok. Det er en rekke bidragsytere og redaktør Arne Danielsen har virkelig samlet mye.

Historien om skinnegående kollektivtransport i bydel Østernsjø starta med Norges første jernbane fra Kristiania til Eidsvold. På tjuetallet fikk vi Østernsjøbanen som nådde Oppsal i 1926 og som i 1958 ble forlenga til Bøler. Ruter er i dag selskapet med ansvar for kollektivtrafikken i Stor-Oslo og de har, sammen med Oslo Vognselskap og Sporveien,

gitt ut denne boka.

De som er interessert i den politiske prosessen som førte til at Oslo kommune rett etter sammenslåinga med Aker i 1948 vedtok en ambisiøs og kostbar T-baneplan i 1954 finner historien om denne i boka.

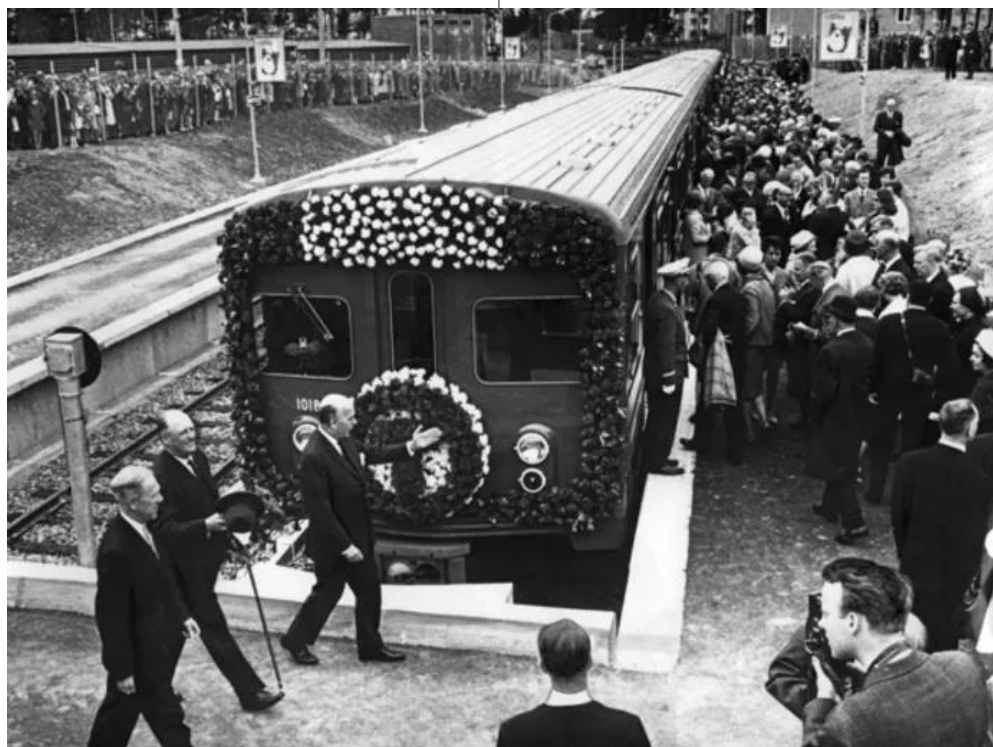
Jeg har personlig en stor interesse for den tekniske løsningen bak skinnegående transport og fant mye om rullende både materiell og annet som sånne som meg liker å lese. Arkitektur og design får også god plass. For meg var det nytt og artig og lese om kong Olavs lite kjente prøvetur på en uferdig Grorudbane

18. mai 1966, bare få dager før den offisielle åpninga til Bergkrystallen søndag 22.mai. Det er alltid mulig å gå mer i detaljer om det meste, men jeg synes løsningen som er valgt er passe detaljert.

Jeg må komme litt mer inn på det sammensatte. Det er plass til stoff om personale på tog og i sperrene på stasjonene og mye interessant stoff om også T-banens verksted. Kvinnelige ansatte erobret gjennom 50 år stadig nye stillinger på T-banen som tidligere var forbeholdt menn, og også denne delen av historien er med.

Litteratur og kultur får god plass. Tove Nilsen og innledningen til hennes fire bøker i skyskraper-trilogien er med. Forfatteren Jørgen Norheim sin tekst om T-banefører 5783 Nagel som forlater plassen bak spake-

Kong Olav på Bergkrystallen T-banestasjon i forbindelse med den offisielle åpninga av T-banen 22.mai 1966

ne og toget sitt på Skullerud for å fortsette inn i Østmarka er morsom, han har vært på Bøler bibliotek og snakka om bøkene sine. Han skrev også prologen til åpninga av T-baneringen 21. august 2006. Jeg sakser litt fra denne teksten som dreier seg om T-banens sjel: « Eg vil ta deg med ein vårdag på line 3. La dei sjå isen gå på Østensjøvannet. La dei sjå ungane og pensjonistane på veg ut i vårsola». Jeg synes sjøl at turen opp fra Godlia med utsikten mot Østensjøvannet er noe av det fineste vi har på T-banenettet. Dette var bare noen smakebiter fra litteraturdelen av boka.

Boka traff meg på et punkt til. Det var moro med den spesialskrevne Donald-historien fra Andebys T-bane signert Gaute Moe og spenstig tegnet av den norske Donaldtegneren Arild Midthun. Oppveksten min i Donalds glanstid på 50-tallet gjør meg alltid mottakelig for en god Donald-historie.

Utvalget av bilder er omfattende. Kong Olav på trikken under oljekrisa i 1973 er med og jeg synes utvalget ellers er flott. Omslagsbildet er kanskje arrangert, men det viser fargevalget på Stortinget stasjon som kan hende er en av de mest særpregede i dag. Jeg har en mistanke om at dette designet fort kan bli vernet for framtida.

Bokanmeldelser en vel egen sjanger. Jeg ser ofte at anmelde-

ren påpeker faktafeil og jeg vil ikke være dårligere! Det stemningsfulle bildet på side 85 viser Fritz Røed sin tolkning av Bølers egen ridder Don Quijote fra 1978. Robert og Peter Esdailes sortlakkerte skulptur fra 1966 som er nevnt i bildeteksten står nå på taket av Bøler T-banestasjon. Her har det altså blitt en feil. Jeg skrev noe om å finne det de leter etter. Bak i boka er det et stikkordsregister og dette kunne jeg godt tenke meg

kunne vært mere omfattende. Jeg savner for eksempel henvisning til de ulike planer og vedtak.

Det samlet mye artig i denne boka. De de ulike kapitlene kan gjerne leses hver for seg. Jeg koste meg med boka.

Anleggsarbeidene til T-banen og NSB satte lenge sitt preg på Oslo sentrum

Medlemstilbud!

T-banen markerer 50-årsjubileum i år med egen bok. Som medlem av Østensjø historielag kan du kjøpe boka til **kr 350** (ordinær pris kr 399).

T-banens mangfoldige historie er også byens historie. Her får du 50 år med teknikk og arkitektur, fakta og kuriosa, vogner og rutenett, unike fotografier, storby-poesi, kjente stemmer og originale perspektiver, formidlet med stor entusiasme. T-banen er byens puls. T-banen er Oslo.

285 sider
med historier
om byens
puls!

Her kan du kjøpe boka til medlemspris:

- Ruters kundesenter på Jernbanetorget, husk å ta med denne annonsen
- På nett: spurveismuseet.no

Rabattkode: ØSTENSJØHISTORIELAG

Fra forstadsbane og utfartsbane til T-bane i perioden 1923-67

Av Bjørn Andersen / Knut Helge Midtbø

Tredje del: Fra 1957 til 1967, Trikkedrift med HØKA-tog før T-banen overtar

Aller siste trikk er klar for avgang fra Bøler i 20-tida den 27. oktober 1967. Per Lyng som tok bildet beklager at blitzen nesten visker ut ansiktene til mannskapet på siste avgang. Vi kan imidlertid konstatere at tilhengerkonduktøren var en dame, og at en kontrollør var sendt opp «for å føre tilsyn». Han kommer fram til venstre med lommelykt og det hele.

(Sporveismuseets arkiv, foto (og blitz) Per Lyng)

Både Østsjøbanen og Lambertseterbanen har en fortid som baner der det gikk trikk. Nå er begge for lengst en del av T-banenettet i Oslo. I forrige nummer nådde vi fram til slutten av 50-tallet. Her er tredje og siste del om de ti siste driftsårene med trikk. T-bane overtok i 1966

på Lambertseterbanen og i 1967 Østsjøbanen.

Bedre sikringsanlegg

Med åpningen av Lambertseterbanen, tunnelen mellom Oppsal og Ulsrud og endringen i tilknytningen til vendesløyfa på Oppsal, kom det elektriske sik-

ringsanlegg. I tunnelen mellom Oppsal og Ulsrud var det montert et elektrisk blokksignalanlegg som sørget for at kun et tog av gangen befant seg i tunnelen i hver retning. Et tilsvarende anlegg fantes også i Rabben tunnel mellom Munkelia og Bergkrystallen på Lambertseterbanen. Røde og grønne lys sørget for at det ikke ble kollisjoner. De elektriske sikringsanleggene erstattet manuelle anlegg og var en forløper for T-banens enda mer avanserte kollisjonssikring.

Linje 3 fra 1961

Trafikken på Østsjøbanen økte i slutten av 50-åra. Det ble satt inn ekstravogner øst for sentrum. I 1961 tok man konsekvensen av det, og la om trikkelinje 3 som hadde kjørt mellom Skøyen og Sinsen slik at den isteden kjørte mellom Skøyen og Bøler. Dette er opphavet til nummeret på T-banes linje 3 som i dag kjører Mortensrud Kolsås. Det ble nå 20-minutters rute Kolsås Bøler kombinert med 20 minutters rute Skøyen Bøler. Det ble trikk hvert tiende minutt mellom Skøyen og Bøler og det er en frekvens som først er fast tilbake på T-banen fra april 2016.

Høka-vogner

Vi er nå kommet fram til aller siste dag med trikk på Østensjøbanen. Et Høka-tog med 250 i spissen har forlatt trikkestoppestedet Brynseng som her er plassert borterst, utenfor de høye T-baneplattformene, vi kan se et annet tog på inngående der, og reisende må nå kjøpe billett i «sperra» bak oss for å komme til trikken.

Høka-togene tok seg av alle regulære ruteavganger på linje 3 de siste ukene, men som vi kan ane så var gullfiskene ennå inne i bildet som ekstravogner.

Sporene til venstre trafikkeres av Lambertseterbanens røde T-banetog.

(Sporveismuseets arkiv, foto Ole Mjelva)

Linje 3 ble kun kjørt med Høka-vogner Høka-togene var den tredje trikketyper på Østensjøbanen etter A-vognene og gullfiskene.

Vogntypen var blitt anskaffet fra 1952 til 1958 og bestod av 50 motorvogner og 30 tilhengere. Alle motorvognene, som fikk nummer 204 – 253, og 12 av de

30 tilhengeren ble levert av Hønefoss karosserifabrikk. Det blir ikke premie for å gjette hvor oppnavnet «Høka-vogner» kommer fra. De atten siste tilhenger-vognene ble av kapasitetsmessige årsaker bygd på Strømmen.

Vognenes elektriske utstyr ble levert av svenske Hägglund & Söner. Det tilsvarte det som fan-

tes på en rekke vogner i Göteborg og Stockholm. Motorene, det var fire av dem, hadde en timeeffekt på 45,6 kW og at de var kraftigere en gullfiskene, men så skulle jo vognene også trekke en tilhenger.

Motorvognene var 14,7 m lange, 2,5 m brede og veide 16,9 tonn. Tilhengervognene var «bare» 12

m lange, men også de var 2,5 m brede. De veide 11 tonn. Et tomt tog veide dermed 27,9 tonn. Motorvognene hadde 34 sitteplasser og 100 ståplasser. Tilhenger-vognene 551 – 562 hadde 34 sitteplasser og 50 ståplasser, vognene 562 – 580 38 sitteplasser og 46 ståplasser. På flatmark, hvis strekket var langt nok, kunne vognene sjokkeres opp i svimlende 50 – 60 km/t, men de likte seg nok best i en 35-40 km/t.

Man så for seg at Lambertseterbanen (og også Østensjøbanen) skulle trafikkeres med sporgvogn i ca. 10 år før T-banen tok over. Ved å bygge «bytrikker» til disse banene så kunne disse settes inn på nettopp bytrikken når man ikke trengte dem på forstadsbanene lengre. Det skjedde jo også. I 1966 tok T-banen over på Lambertseterbanen og i 1967 på Østensjøbanen. Dette frigjorde de ennå nye Høka-vognene som så ble satt inn på bylinjene. Her gjorde de så nytte for seg helt til 1997

Ulikt de andre trikkene på Østensjøbanen så hadde Høka-vognene ratt som på en buss. Dette forundret mange som opplevde at føreren vred rattet helt motsatt av hva vogna svingte, men også her styrte jo skinnene. Rattet virket som sveiva på de eldre vognene. Bremsetrinn til venstre, fartstrinn til høyre. Rattet ga også opphav til oppnavnet «rattkjelker».

T-banen kommer

Etter vedtaket om T-banen i 1955 skulle Østensjøbanen oppgraderes til T-banestandard hele veien fra omlag Østre Gravlund som nå het Helsfyr til Oppsal. Forlengelsen av trikkestrækningen Oppsal – Bøler, som ble bygd med tanke på T-banen, ble åpnet i 1958. Lambertseterbanen mellom Høyenhall og Bergkrystallen ble åpnet som trikkelinje i 1957 men også her var det bygd med tanke på T-banen.

Alle planoverganger skulle bort så banen ble forlagt sideveis der disse var slik at man kunne byg-

ge en undergang der det var nødvendig (Godlia, Skøyenåsen og før Oppsal) og så flyttet tilbake oppå etterpå. Ved Hellerud skulle det også bygges undergang og i tillegg spor ut mot den kommende Furusetbanen. Dessuten ble banen omprofilert hele veien i skråninga mellom Høyenhall og Hellerud får å få bedre sporgeometri. Strekningen fra sporsammenløpet Helsfyr til Høyenhall ble også lagt om.

Alt dette skulle gjøres samtidig som det var full trafikk. Det ble ordnet ved at man kjørte enkeltspor forbi arbeidsstedet unntatt i rushtida og helgene. Ved enkeltsporkjøring kjører man bare på det ene sporet og jobber på det andre. Trafikken reguleres av sikringsvakter som brukte en togstav som de sendte mellom seg omtrent som en stafettpinne. Den som hadde togstaven kunne sende vogner inn på enkeltporet. Av og til var det dog helt stengt med busserstatning, men stort sett unngikk man det.

De fire generasjoner T-baner som har vært i bruk. Fra venstre T1000 (fra 1966), T1300 (fra 1978), T2000 (fra 1994), MX 3000 (fra 2005)

Siste trikk til Lambertseter gikk natta mellom 17. og 18. mai 1966. I noen dager var det buss som gjaldt, men fra 22. mai begynte T-banen å kjøre etter at kong Olav var med på den høytidelige åpningsturen.

I halvannet år delte trikkene på Østsjøbanen og T-banetogene på Lambertseterbanen spor på en kort strekning mellom Helsfyr og Brynseng. På omslaget til Rundt vannet nummer ni ser du Høka-tog til Bøler side om side med T-bane til Bergkrystallen i god fart mot brua over Alna ved Bryn.

Fra 19. juni 1967 la Sporveien og Bærumsbanen om linjene og rutene.

Lilleaker-Østsjøbanen ble historie og B-togene forsvant fra Østsjøbanen. Vognene fra Bærum kjørte nå kun til Østbanen som linje 9 Jar – Østbanen. Linje 3 sluttet å kjøre til Skøyen, den ble også kortet av til Østbanen og kjørte deretter bare Østbanen – Bøler og bare med Høka-tog. Visse ekstravogner ble dog ennå kjørt gjennomgående og alle ekstravognene var gullfisker. Årsakene var dels at det jo ville bli slik idet T-banen skulle overta på høsten, dels fordi det nå var såpass mye jobbing med enkeltspor som førte til uregelmessigheter at man ville unngå at dette også berørte Lilleakerbanen og trafikken mot Skøyen.

I begynnelsen av oktober 1966

var det rett før. Fra mandag 9. oktober måtte f.eks. Østsjøbanens trafikanter som tok trikken fra Brynseng finne seg i å måtte bli ekspedert i T-banesperra der og fra den 16. oktober begynte de første prøvekjøringene med T-banetogene på banen.

Fredag 27. oktober avgikk så «siste trikk» for godt fra Bøler i 20-tida om kvelden og linje 3 opphørte som trikkelinje. Det måtte gjøres en del sporarbeider i området ved Helsfyr som fordret at det ikke gikk trikk. Busser ble satt inn både fredag og lørdag, på lørdag også på Lambertseterbanen. Fra søndag 29. oktober tok T-banetogene også over mellom Jernbanetorget T og Bøler. Først 26. november ble banen offisielt åpnet som T-bane i forbindelse med at strekningen Bøler – Skullerud også ble tatt i bruk.

Avslutning

Søndag 29. oktober 1967 markerte ikke bare begynnelsen på Østsjøbanen som T-bane, men også slutten på en epoke for bytrikken.

Nå opphørte all bruk av «gamle vogner» på de fire gjenværende trikkelinjene 1, 2, 7 og 11 i byen. Det var nå tilstrekkelig med Høka-vogner til å kjøre alle avganger med dem og med noen gullfisker.

Slutten for Høka-vogner til Bøler ble dermed også slutten for en rekke eldre trikker i byen. Også Ekebergbanens sidelinje til Simensbråten opphørte natta mellom 28. og 29. oktober. Sporveiens ledelse hadde også sett for seg at også Ekebergbanen skulle ha blitt avviklet, men dette hadde ikke blitt sanksjonert av Bystyret.

*Den gang trikken stoppet på Høyenhall.
Høkavogn i 1963. Oslo Byarkiv, Per Lyng*

Østensjø Skoles Musikkorps 90 år

Av Leif-Dan Birkemoe

Østensjø Skoles Musikkorps (ØSM) ble stiftet 26. september 1926. Da var det riktignok guttemusikkorps. Det passet seg ikke at jenter spilte i hornorkester. Først i 1961 kom jenter med. 90 års jubileet ble innledet med konsert i en fullsatt Bøler kirke

30. april. Ordfører Marianne Borgen, tidligere korpsforelder i korpset, uttrykte i sin hilsen at i hennes ører var ØSM byens beste korps. Samtidig gjør korpset byen hyggeligere og tryggere. Korpset består i dag av aspirant-junior- og hovedkorps med til

sammen 88 medlemmer. Turen i jubileumsåret gikk til Italia. Første langtur til korpset var til Bergen i 1928, men ellers gikk turene til å begynne med til friområder på Oppsal og Bøler som i dag er bebygget.

ØSM er en del av miljøet og kulturen ved Østensjøvannet. Østensjø historielag gratulerer med jubileet!

Østensjø Skoles Musikkorps ble stiftet i 1926 og kan i år feire 90 år. Bildet er fra barnetoget 17. mai 1946. Han som bærer fanen er Ørnulf Pedersen. På bildet ser vi tre av skolens lærere til høyre for fanen: Per (Eilef?) Eggen, Johan Evje og Anton Urdal. Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder.

Storspionen fra Damfaret i boka *Bridge of Spies*

Av Leif-Dan Birkemoe

«William Fisher var som en atomubåt – han ville vise at han kunne holde seg skjult nesten bestandig»

Storspionen William Fisher fra Damfaret 18A på 1930-tallet har det siste året nok en gang blitt trukket inn i mediebildet. Den direkte foranledningen var lanseringen av filmen *Bridge of Spies*, samme navn som boka fra 2010. Også den første boka om William Fisher som Knut og Frode Jacobsen var bidragsytere til er kommet i ny utgave. For ytterligere å aktualisere saken kom boka til James B. Donovan, forsvareren til Rudolf Abel/William Fisher under rettssaken i 1957, ut i ny utgave med forord fra en tidligere CIA ansatt.

I den tredje utgaven av boka om William Fisher alias Rudolf Abel *The True Story of The Spy They Traded for Gary Powers* fra 2015 av den engelske forfatteren Vin Arthey på Biteback Publishing (e-bok fra Amazon) er det, så langt det er mulig å sammenligne, ikke flere opplysninger om Norges-oppholdet på 1930-tallet enn i den første utgaven fra 2004 som ble publisert under tittelen *Like Father Like Son: A Dynasty of Spies*. I begge utgavene gis det anerkjennelse til Knut og Frode Jacobsen for det de bidro med om Fisher-familien fra tiden i Damfaret.

William Fisher har imidlertid

Spionen i Godlia

Historien om den sovjetiske spionen William Fisher er omtalt i Rundt vannet nr. 7 (2009) og nr. 11 (2013). Norges-oppholdet var hans første oppdrag. Adressen var Damfaret 18A. Det han ble mest kjent for var at han under navnet Rudolf Abel ble arrestert i New York i 1957, fikk dom på 30 år for å ha medvirket til spionasje på USAs atombombeprogram og utvekslet i 1962 med den amerikanske U-2 piloten Gary Powers som ble skutt ned over Sovjetunionen i mai 1960 på vei til Bodø. Ved hjemkomst til Sovjetunionen ble William Fisher alias Rudolf Abel hyllet for sin innsats og ble belønnet med Leninordenen. Det var først etter hans død i 1972 man oppdaget at hans virkelige navn var William Fisher.

Damfaret 18A er den nordligste delen av huset. Familien Mohr bodde i 18B. Den gang var nok vegetasjonen neppe så høy som den er i dag. Men det er noe symptomatisk ved at huset er delvis skjult på hjørnet av Damfaret og Valmueveien. Foto: Leif-Dan Birkemoe, 09.07.2016.

fått omtale i en rekke bøker, avis- og tidsskriftartikler, radio- og TV-programmer. På nettet og sosiale medier florerer det med

ulike kommentarer om etterretningsagenten. I tillegg til den førstnevnte boka er det spesielt to andre nylig utgitte bøker som

NRK på Godlia

Saken om William Fisher alias Rudolf Abel vekket i 2015 nok en gang stor oppmerksomhet da Steven Spielbergs film *Bridge of Spies* ble lansert.

NRK lot ikke anledningen gå forbi i stillhet og minnet i programmet Urix 26.11.2015 om spionens første tid på Godlia. Da var Rundt vannet kilde til bilder og omtale. Utvekslingen av fangene krevde medvirkning fra USAs president John F. Kennedy og Sovjetunionens leder Nikita Khrusjtsjov.

Uttevkslingshistorien er et eksempel på at selv under Den kalde krigen ble det funnet løsninger på internasjonale konflikter.

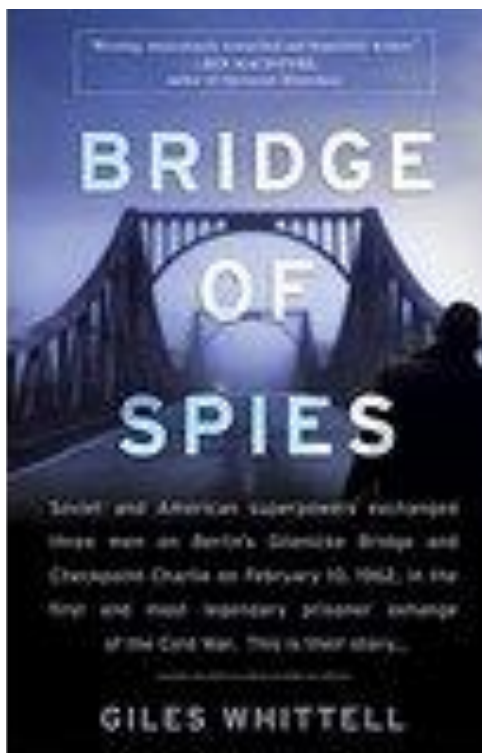
bør fremheves i et forsøk på å forstå tankegangen til OGPU, forgjengeren til KGB som fikk stor betydning for William Fishers liv og virke.

Bridge of Spies

I 2010 kom boka *A True Story of the Cold War: Bridge of Spies* - av den amerikanske forfatter og journalist Giles Whittel på forlaget Boadway Books (e-bok fra Amazon). Her får vi ytterligere detaljkunnskap om William Fishers virksomhet, ikke minst på grunnlag av informasjon fra russiske kilder. Det var på denne bakgrunn Steven Spielbergs film *Bridge of Spies* fikk stor oppmerksomhet i 2015.

Strangers on a Bridge

Den tredje boken som bør fremheves er *Strangers on a Bridge* -

the Case of Colonel Abel and Francis Gary Powers forfattet av Abels forsvarer under rettssaken, James B. Donovan, som døde før hans klient oberst Abels virkelige navn ble kjent. Boken ble utgitt av forlaget Scribner, New York 1964. Ny utgave i 2015 fra Scribner eBook har forord av den profilerte skribenten Jason Matthews, en pensjonert CIA ansatt med lang erfaring i øst-vest forhold, også under Den kalde krigen.

Jason Matthews mener at William Fisher oppgave i USA var å reaktivere spioneringen rundt The Manhattan Project (atombombeprogrammet 1942-1946), et enormt stort etterretningsmål for Sovjetunionen som under krigen var alliert med USA. Vitenskapsmenn fra Sovjetunionen jobbet til å begynne med i et vennligsinnet klima. I møte med amerikanske kolle-

gaer fikk noen den filosofiske overbevisning om at deling av våpenhemmeligheter ville eliminere mistillit og sikre verdensfreden.

William Fishers rolle i dette spillet må ha vært omfattende i det han over radio i 1949 ble utnevnt til «Order of the Red Banner», en viktig militær sovjetisk medalje normalt bare tildelt for tapperhet i kamp. Rapportene til Moskva må av Stalin selv ha blitt vurdert spesielt høyt. Denne form for etterretning sparte Sovjetunionen sannsynligvis ett til to år med å utvikle atombomben, hevdes det i forordet til boka som ikke har noen linjer tilbake til Norges-oppholdet.

Spionnettverket gikk under kodenavnet «Volunteer». Williams jobb var å rekruttere og veilede hemmelige sovjetiske agenter som samlet etterretningsinformasjon som kunne komme til nytte for Sovjetunionen. I 1950 fikk nettverket store problemer. Ekteparet Julius og Ethel Rosenberg ble arrestert og henrettet i 1953. Også andre navn er kjent fra denne perioden, blant disse Greenglass og Fuchs. Dette arbeidet satte William Fisher i stor fare. Han skal ha vært en sentral aktør blant kurerne.

Rundt 1950 ble det også direkte farlig for russiske agenter i det FBI's sikkerhetstjeneste ble styrket. Kontakt mellom russiske og amerikanske vitenskapsmenn var ikke lenger akseptert. Men fortsatt var det et stort russisk mål å holde Volunteer-

William Fisher og datteren Evelyn tidlig på 1930-tallet, trolig tatt i Østmarka. Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder

nettverket gående.

Nye vinklinger til Norgesoppholdet

Kobling av informasjon fra tredjeutgaven av boka til Vin Arthey og boka *Bridge of Spies* og det vi vet fra lokalt hold skaper nye vinklinger til å forstå William Fishers oppdrag og virke under Norgesoppholdet. Når det trekkes linjer mellom operasjoner i forskjellige land kommer det nå og da paralleller til oppholdet i Norge. Dermed kastes det mer lys over hvilke oppdrag William Fisher utførte tidlig på 1930-tallet. Sovjetunionens forhold til Vesten generelt var ikke så forskjellig fra land til land. Ble det startet en virksomhet i ett land er det sannsynlig at det ble fulgt

opp i et annet land. Det spesielle med Norge er den lange kystlinjen, en utfordring Sovjetunionen klart måtte ta i betraktning.

Dekkhistorien

Det fremgår at mye av tiden gikk med til å etablere et dekke for virksomheten helt fra han kom til Norge i september 1931. Under militærtjenesten i 1925-1926 ble han utdannet som radiooperatør. William Fishers profesjon som radiooperatør var derfor reell og direkte knyttet til virksomheten som illegal agent i Norge. Naboer i Damfaret var godt kjent med denne virksomheten.

I boka *Bridge of Spies* fortelles det kort og godt at i Oslo ble han beskyttet av arbeidet. Det var enkelt og stillferdig: hans jobb var å bygge opp et dekke som importør av radioelektrisk utstyr og etablere et nettverk av radiostasjoner for å hjelpe Moskva til å kommunisere med andre spioner i Nord-Europa. I tre år var han travelt opptatt med å kontakte kommunist sympatisører og intetanende kunder til å gjemme og teste radioutstyr.

Det sies også i Vin Artheys bok at William deltok med oppbyggingen av radiokontakter i Nord-Europa. Det medførte noe reising. Med det må vi forstå både opplæring og trening i samarbeid med andre agenter, kunder eller informanter. Williams føringsoffiser var også involvert i dette arbeidet. Altså er det trolig

Kodenavn

William Fisher opererte under mange navn som etterretningsagent:

Da han kom til Norge hadde han kodenavnet FRANK. Kodenavnet ARACH ved ankomst til USA i 1948. Rudolf Abel ved arrestasjonen i 1957. Emil Robert Goldfus og Martin Collins ble benyttet i USA.

Andre navn var Robert Callan, Milton og Agent Mark. Kilde: *A True Story of the Cold War: Bridge of Spies*

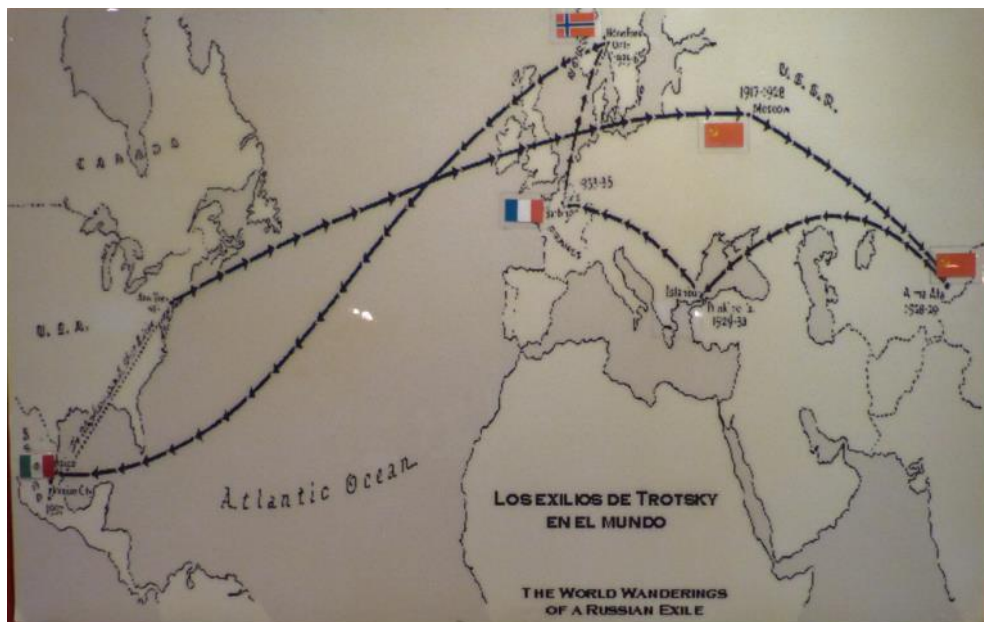
av også Norge var med i denne rekruttering.

Vitenskapelige kontakter

Sovjetunionen var desperat etter å oppdatere seg på vestens teknologi fordi landet lå langt etter i utviklingen. William Fisher ble derfor engasjert til å besøke utstillinger og messer som han rapporterte fra. Russiske vitenskapsmenn ble i noen grad integrert på universiteter i England. Det omtales særlig en fysiker som Fisher trolig skulle sjekke og rapportere om, spesielt under gjennomreisen i Norge på vei fra England til Sovjetunionen. I England rekrutterte Sovjetunionen flere spioner som senere fikk stor oppmerksomhet da de ble avslørt («Cambridge Five»). William Fishers medvirkning i denne sammenheng er uklar, men hans bekjentskapskrets ble etter hvert ganske omfattende.

Jakten på Trotskij

Et besøk i Danmark i 1932 var et

Kart i huset (nå museum) i Mexico by der Lev Trotskij bodde og ble myrdet i 1940. Fluktruten Frankrike-Norge-Mexico skissert. William Fisher var aktiv rapportør av Trotskij-sympatisører

oppdrag for å sjekke og rapportere hvem Lev Trotskij hadde vært i kontakt med. Trotskij var en person som Stalin ville ha tak i, koste hva det ville. Det fortelles at under Trotskij's opphold i Frankrike i 1935 var William aktiv. Da Trotskij i sin eksiltid var innom Norge et års tid (juni 1935 – desember 1936) på sin flukt fra Stalin, var William stasjonert i London, et sentralt sted for videre oppdrag. Men hvilke kontakter i Norge som sympatiserte med Trotskij før Norgesbesøket må vi anta William hadde rapportert til Moskva. Williams innsats for å informere om Trotskij var en av sakene han ble gitt stor anerkjennelse for. At det til slutt lyktes av en stalinistisk agent å slå Trotskij i hjel med en isøks i Mexico i 1940 lå, så langt vi vet, utenfor Williams direkte virksomhet.

Grensepasseringer

En reise til England under Norges-oppholdet var trolig kun for å sjekke gyldigheten til Williams pass. Han ble også trent i å passere landegrensene for å kunne svare på spørsmål fra grensekontrollørene. Det var ikke bare Fisher som foretok slike reiser. Agentene hadde mye moro med å fortelle hverandre episoder om hvordan de hadde bløffet i svarene de ga til grensekontrollen. Denne treningen var tenkt dersom det en dag ble alvor.

Radionettverk mellom fiskebåter

Et oppdrag som William Fisher med stor sannsynlighet gjennomførte var opprettelse av nettverk mellom fiskebåter på vestkysten av Norge. Han skal da ha tatt kontakt med fiskere for installasjon av radioutstyr i

fiskebåtene. Slike nettverk ble først opprettet utenfor franskekysten av sovjetiske agenter. Kompetanse på radioutstyr var en del av Fishers virksomhet og ville neppe vekke spesiell oppmerksomhet. Dekkvirksomheten var hans profesjon. Bakgrunnen for opprettelse av et slikt nettverk var at Sovjetunionen hadde muligheter for kommunikasjon i tilfelle krig med behov for informasjon fra Nordsjøen.

«Radio operator»

Under oppholdet i London fra sommeren 1935 til mai 1936 var hans dekke som kunstner, men i Moskva ble han oppfattet av å være «radio operator». I Norge kan det neppe være tvil om at hans dekke var radiooperatør, noe han ikke la skjul på. Senere i karrieren var han lærer i radioteknikk for andre illegale residerer. Under 2. verdenskrig gjorde han også stor innsats bak fiendens linjer som radiooperatør. Det kan ikke herske tvil om at det var radiooperatør som var hans fag, selv om han som kunstner også hadde stor interesse og kunnskap. Musikk var også en kunstform som opptok han spesielt.

Pengebruk

Flyttingen til Bygdøy i årsskifte 1933/1934 forklares med at der ville det vekke mindre oppsikt med at familien hadde et høyt pengeforbruk uten at det kunne begrunnes i arbeidsinntekt. Det var jo som fortalt i tidligere utgaver av Rundt vannet et mis-

tenkelig forhold rundt familiens livsførsel og pengebruk på Godlia.

Mye av William Fishers virke ligger fortsatt i mørke. Selv forteller han at for ikke å lyve valgte han ikke fortelle om hva han gjorde. Sikkert fornuftig, sett med spionens øyne.

Tidlig i 1935 var Fisher-familien tilbake i Moskva. Der ble William debriefet om oppholdet i Norge. Deretter ble han «parkert» og trent før neste oppdrag som gikk til London i mai samme år, også der med familien.

«Radiolageret» i Damfaret 18A

I 1993 ble leiligheten i Damfaret 18A omsatt. I den forbindelse var det i forkant en befaringsavtale av leiligheten. I kjelleren ble det registrert at et rom var fullt av gammelt radioutstyr. Så langt det har blitt kartlagt var leiligheten ikke omsatt eller hadde skiftet beboere etter at Fishers flyttet ut i 1933/34. Samme familie hadde dermed disponert leiligheten i 50 år. De siste 10 år hadde ingen bodd der. Sist gjenlevende bodde på sykehjem og var nettopp død. Nå var det en nevø av eieren som var arving og selger.

Man kan jo spekulere på hvorfor radioutstyret fortsatt ble oppbevart i Damfaret 18A 50 år etter at Fisher-familien flyttet ut.

Slik det ble rapportert av de to som med egne øyne så utstyret i 1993 var det nærmest stablet inn

i kjellerrommet. Kan det ha vært et «lager» av radioutstyr for installasjon i fiskebåter eller hos andre kontakter eller kunder på 1930-tallet? Det åpne spørsmål er derfor om Fisher beholdt et kjellerrom eller kanskje en større del av kjelleren i Damfaret 18A som lager etter avtale med ny leieboer. En lettjent ekstrainntekt dersom Fisher hadde tilbudt en god leieavtale. Egentlig intet merkelig eller mistenkelig for en som drev kjøp og salg av radioutstyr. Lageret kan til og med på den tiden ha vært kjent for folk på Godlia.

Når Fisher opprettholdt kontakten med familien Mohr i Damfaret 18B etter flytting til Bygdøy hadde Fisher et greit alibi for å ta turer til Damfaret og da hente ut «varer» fra lageret i nabo-leiligheten. Fra en annen kilde foreligger det opplysning om at William Fisher ikke leverte nøkkel til utleier (Aker Byggeselskap/Aker kommune) ved fraflytting. Hadde Fisher adgang til «varelageret» uten at den nye leieboer var til stede?

Da William Fisher ble utvist fra Norge og det ble kjent for leieboeren i 18A kan de som bodde der ha følt et forklaringsproblem, intetanende om Fishers virkelige oppdrag. Radioutstyret kan da ha blitt stablet inn i kjellerrommet bak lukket dør. Hemmeligheten med «radiolageret» kom først for en dag i 1993, en ubehagelig sak for selger som kan ha kjent til om-

stendighetene fra sine guttedager. Trolig skjedde det ikke mer på radiofronten i Damfaret 18A etter at Fisher-familien forlot Norge på slutten av 1934.

William Fisher ved et radioapparat i 1927

«Gresk tempel» i Skøyenparken:

Krigsmonumentet 70 år

Tekst og foto: Leif-Dan Birkemoe

Hver 17. mai er det minnemarkering ved krigsmonumentet i Skøyenparken. Arrangør for høytideligheten er Foreningen til Nordre Skøyen Hovedgård. Under minnestunden i 2016 ble det bemerket om at det i år er 70 år siden monumentet ble avduket.

Fra avdukingen av monumentet i Skøyenparken søndag 3. november 1946. Fremste Milorgsoldat er Gunnar Vraalsen fra Oppsal, i midten Harry Fett til høyre kronprins Olav som foretok avdukingen. Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder.

En grav å gå til

Ved krigens slutt ble det reist monumenter over de falne rundt om i hele Norge, særlig for de mange pårørende som ikke hadde en grav å gå til. For Bryn og Østensjø ble det i 1945 nedsatt en komite for reisingen av et monument i Skøyenparken.

I Rundt vannet nr. 13 2015 ble det i forbindelse med at det var

70 år siden frigjøringen gitt en beretning om de falne og høytidelighetene i Skøyenparken og ved Milorg-monumentet på Sarabråten som ble avduket 16. juni 1946. Av de ni navnene på Milorg-jegere står fire av disse også på monumentet i Skøyenparken.

I tillegg til de fire omfatter plakaten i Skøyenparken 20 navn på falne som enten falt i kamp i

Norge, skutt av tyskerne, omkommet i fart for de allierte eller død under fangenskap i Tyskland. At ikke alle Milorg-navnene på Sarabråten også står på monumentet i Skøyenparken skyldes at de ikke bodde i Bryn-Østensjø-distriktet.

Kronprins Olav foretok avdukingen

I år er det altså 70 år etter avdukingen av minnesmerket i Skøyenparken som fant sted søndag 3. november 1946. Det var kronprins Olav som foretok avdukingen av billedhuggeren Joseph Grimelands monument. Høytideligheten ble innledet med en minnegudstjeneste i Østre Aker kirke, der pastor Rolf Wiersholm forrettet.

Allerede 16. september 1945 arrangerte minnesmerkekomiteen og Østre Aker Velforbund et minnestevne i Skøyenparken med et stort antall fremmøtte. Hovedtaler var høyesterettsjustitiarius Paal Berg som under krigen i perioder hadde tilhold hos Harry Fett på Christinedal.

Joseph Grimeland

Men hvilke tanker lå bak det greske granittmonumentet og hvilke kunstneriske motiver hadde Joseph Grimeland (1916-2002)?

I Norsk biografisk leksikon og i boken «Joseph Grimeland» fortelles det at han vokste opp i Oslo. Interessen for det klassiske ble lagt i hjemmet. Faren la særlig vekt på den klassiske dannelsen og drev i mange år en ansett privatskole. Joseph tok examen artium som 17-åring og begynte på Statens Kunstakademi i 1933. Det fortelles at han søkte mer enn noen av de andre studentene inspirasjon fra antikkens Hellas. Her ble mye av hans syn på figurativ kunst formet. Allerede som 21 åring i 1937 var han profesjonell kunstner. Samme år fant utsmykningen av Oslo rådhus sted. Der fikk han flere oppdrag, blant disse er Oslopiken som er plassert over hovedinngangen. I boken «Joseph Grimeland» uttaler han seg slik om arbeidene med monumenter etter krigen: «Det ble mange fredsmonumenter etter andre verdenskrig. Etter krigen ble det en rekke offentlige oppdrag. På løpende bånd laget jeg blant annet det store stenkorsset ved Asker kirke, monumentet ved Nordre

Skøyen gård, monumentet over de falne på Ullevål Hageby og endelig det største av dem alle – frihetsmonumentet i Halden. Jeg forstår ikke hvordan jeg fikk tid. Oppdragsgiverne var utålmodige, og jeg var nødt til å arbeide fort».

Arkitektonisk minnesmerke i granitt

I Norsk biografisk leksikon er det gitt en beskrivelse av fredsmonumentet i Skøyenparken: «Etter den annen verdenskrig var Grimeland en av mange skulptører som ble engasjert til å utføre minnesmerker over krigens falne. Ved Nordre Skøyen i Oslo laget han 1946 et arkitektonisk minnesmerke i granitt, formet som et gresk tempel. I fronten, på hver av søylene, står to kvinnefigurer i relieff, nesten som karyatider. Foran minnetavlen står en mannsfigur i bronse, knelende med venstre arm hevet. Monumentet viser tydelig hvilke formmessige uttrykk Grimeland behersker: Kvinnefigurene er forenklet i formen og tenderer mot en syntetisme, ikke ulikt det man kjenner fra Aristide Maillols verker fra begynnelsen av 1900-tallet, og som også kan sees hos Gustav Vigeland. Mannsfiguren er klassisk realis-

tisk fremstilt og kontrasterer både kvinnefigurenes og arkitekturens statiske karakter».

Antikkens greske og hellenistiske kunst

Joseph Grimeland betraktet seg som en kunstner som bevisst benyttet seg av tidligere tiders erfaringer, særlig impulser fra antikkens greske og hellenistiske kunst. Selv mente Grimeland at antikkens kunst har vært forbilledlig for nyere tids skulptur i mer enn 500 år, og han fant ikke noe alternativ til den klassiske naturalisme.

Da Joseph Grimeland laget krigsminnesmerket i Skøyenparken var han 30 år. Selv kalte han det et fredsmonument. Bortsett fra utsmykningen av Rådhuset som han påbegynte i 1938 fikk han senere i livet en rekke prestisjefulle oppdrag. Kanskje er krigsseilermonumentet på Bygdøyenes fra 1980 et av de mest berømte verk. Men verket i Skøyenparken er blant de første i karrieren.

FRANK REINHOLDT NILSEN	1909 – 1940	BIRGER THORLEIF LARSEN	1902 – 1941
LORANG ANDREASSEN MARKEN	1910 – 1940	INGAR NORMANN FARENG	1920 – 1941
JOHAN MARTIN PAULSEN	1895 – 1942	KARL E. JOHNSEN	1909 – 1942
REIDAR HÅGENSEN	1906 – 1943	WILLY LUND	1916 – 1944
KARL ARVID NORDSTRØM	1879 – 1944	KARL HENRY TANGBERG	1925 – 1945
ARNE REIDAR JENSEN	1918 – 1944	LUDVIG BULAND	1893 – 1945
ADOLF BOGSTAD	1920 – 1945	ERIK BRUUN	1920 – 1945
KÅRE OLAFSEN	1920 – 1945	JOHAN INGOLF NORDSTRØM	1921 – 1945
ARVID ANDERSEN	1922 – 1945	KNUT KARSTEN TORNAAS	1909 – 1945
HANS VIKTOR WALLE	1926 – 1945	HANS GABRIEL LUND	1918 – 1945
GEORG JOHANNESSEN	1894 – 1945	AAGE SØRUM	1926 – 1945
FRANS AUBERT	1913 – 1945		
HALVOR SANDREKVE			

Karyatide, syntetisme og fransk skulptør

Karyatide er en søyle eller pilaster som er skulptert som en kvinneskikkelse. Stammer fra gresk og romersk byggekunst. Aristide Maillols (1861-1944): fransk skulptør og maler. Syntetisme, kunsthistorisk betegnelse for tendensen til å sammenfatte de enkelte bildeelementer i forenklede, vel avgrensede former.

Kilde: Wikipedia og Store norske leksik

Kilder til hovedartikkel:

Stig Andersen, Per Ung og Odd Nerdrum: Joseph Grimeland. Gyldendal Norsk Forlag A/S 1996.

Norsk biografisk leksikon, Store norske leksikon og Wikipedia.

Aftenposten lørdag 2. november 1946.

Akers Vel 21. september 1945. on.

Forsvarsmuseets omtale av minnesmerket

Krigsminnesmerke. Reist til minne om 24 falne fra Bryn og Østensjø som falt under 2. verdenskrig.

Skulptursmykket minnesmerke. Det har form som et lite, forenklet gresk tempel i grovhugget granitt, med to firkantede pilarer med kvinneskulpturer, minnetavle på bakveggen og bronseskulptur inne i «templet». Denne er en kneleende ung mann med løftet fakkell i venstre hånd. Bronse (patinert) (Kristiania Kunst & Metalstøberi) og granitt (Iddefjord Stenhuggeri). Høyde 92 cm, Bredde 100 cm, Dybde 47 cm.

Reist av: Midlene samlet inn i distriktene Bryn og Østensjø.

Kilde: www.forsvaretsmuseer.no/nor/Forsvarsmuseet/dokumentasjon/Krigsminnesmerker

Et utvalg skulpturer av Josef Grimeland

- * Minnesmerke over de falne (bronse, granitt), 1946, Nordre Skøyen, Oslo
- * Oslo-piken (helfigur, bronse), 1950, Oslo Rådhus
- * Ole Reistad (byste, bronse), 1958, Målselv
- * Bokken Lasson (helfigur, bronse), 1963, Hegdehaugsveien/Oscars gate, Oslo
- * Arnulf Øverland (byste, bronse), 1970, på Øverlands grav, Vår Frelses gravlund, Oslo
- * Anders Jahre (helfigur, bronse), 1975, Sandefjord rådhus
- * Krigsseilermonument, 1980, Bygdøyenes, Oslo
- * Blinde tiggere fra Marrakech, 1983, Vækerøveien ved Røa kirke, Oslo
- * Olav 5 (helfigur, bronse), 1998, på Torget, Asker
- * Knut Wigert (byste), 1998, Nationalteatret, Oslo

Ny bok om Sarabråten

Av Bjørn Lilleeng

Den nye boka til Even Saugstad er et funn for alle Østmarkaelskere!

Vi som er glade både i Østmarka og lokalhistorie har sikkert sørget for å skaffe oss kunnskap om Sarabråten gjennom kilder som allerede eksisterer. Den fascinerende historien om Sarabråtens vekst og fall har vært et nyttig bakteppe for mange turer i vår nærmeste skog. Med nasjonalromantikk som drivkraft inviterte Thomas Heftye den tids kjendiser inn til sitt Sarabråten. Alt fra kongelige til kunstnere og forfattere samlet seg her.

Vi har hørt om romantiske karjolturer fra Bryn stasjon, via Ulsrud gård og korketrekkeren, og om Heftye, blåsende i sin lur,

ønsker velkommen på tunet. Og etter hvert dannet han, sammen med Åsmund Olavsson Vinje og andre, turistforeningen.

Er det da behov for en egen bok bare om Sarabråten? Grunnen til mitt entydige ja på dette spørsmålet, er at dette er en bok som for første gang setter Sarabråten inn i en større sammenheng. Livet på Sarabråten var på mange måter et speilbilde på det norske samfunnet. Først i siste halvdel av 1800-tallet hadde den økonomiske utviklingen ført til at begrepet «fritid» fikk noen mening for stadig større folkegrupper. Heftye la til rette for at det var til Sarabråten at folk flest begynte å gå på tur.

Saugstad beskriver også grundig hvordan Sarabråten ble et

naturlig senter for folkelivet rundt Nøklevannet. Dette var en tid da det myldret av mennesker på husmannsplassene. Og de fleste plassene lå under Sarabråten. Mye av livet på husmannsplassene er nok fortsatt skjult i historiens mørke, men boka avdekker opplysninger som jeg iallfall tidligere ikke har fått med meg. Og neste gang jeg trasker gjennom Østmarka, blir turen ekstra interessant, for da har jeg nyervervet kunnskap om plassene jeg passerer, Dalbakk, Lutvangen, Gullsmeden... Og hva med litt mer spesielle steder som Nøklevannsbråten og Smedhytten?

I tillegg har Even Saugstad gransket nytt kildemateriale som familien Heftyes gamle album og gjestebøker. Nye opplysninger om kjente objekter som korketrekkeren og veifyllingen over Nøklevann er avdekket.

Men også Sarabråtens nyere historie blir viet mye plass. Hva skjedde med Sara, hjulbåten? Og ble tømmeret etter Sarabråten brukt til å bygge Østmarksetra?

Livet på Sarabråten tok ikke slutt etter at Heftyes tid var over. Gjennom det meste av 1900-tallet var Sarabråten bebodd, og vi får høre om gleder, sorger og utfordringer hos beboerne også i denne perioden.

Alt i alt er dette en bok jeg anbefaler på det varmeste.

«Nygårds Krudtfabrik ved Loelven»

- et glemt kulturminne

Av Bjørn Lilleeng

Et «uheld» 3 uker etter åpningen førte til at åtte av de ni ansatte ble drept...

Plassen Nygård på 1870-80-tallet. I dag står de tre store blokkene til Nygårdskollen Boligaksjeselskap på dette stedet. Legg merke til jernbanelinja i forgrunnen. Krudtfabrikken lå utenfor venstre billedkant. Oslo bymuseum

Der jernbanelinja krysser Alnaelva, rett ovenfor Nygårdsfossen, kommer vi til den kanskje mest spektakulære delen av hele turstien langs Alnaelva. Tidligere var dette et område som var utilgjengelig for folk flest, men nå kan vi oppleve fossen som bruser under hengebroa som kom i 2011. Snart dukker også den gamle fabrikkbygningen opp. Teglsteinsbygningen fra 1906 er sterkt preget av tidens tann, men har åpenbart vært et flott bygg på sin tid. Og kraften

fra fossen har i mange faser vært utnyttet til både mølle, hesteskosømfabrikk, valsemølle, destillasjonsverker.

Den nyere historien får vente til en seinere artikkel, for denne gangen skal jeg ta et dypdykk tilbake til 1846. Dette året ble den tidligere husmannsplassen Nygård skilt ut fra Vålerenga. Noen år seinere, i 1849, ble Nygård mølle og fallrettighetene fradelt gården. Fallrettighetene til fossekraften representerte

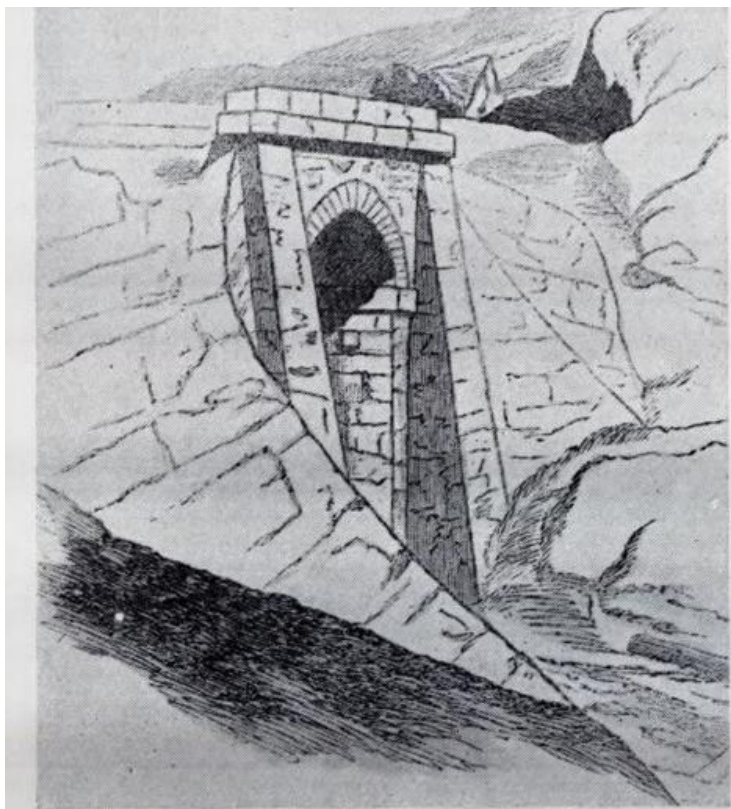
store verdier også den gang.

Det var herrene Olsen og Hoxmark som skulle etablere virksomhet - drevet av fossekraften i Nygårdsfossen. Odd T Fjeld har i St Halvard 3 / 4 2010 gått gjennom kildene og funnet ut en god del om Olsen og Hoxmark sin bedrift. I juni 1851 fikk Artilleribrigaden en forsyning på 7,8 tonn krutt fra Nygårdss Krudtfabrik, som altså var virksomheten Olsen og Hoxmark etablerte.

Svartkrutt er en blanding av salpeter, trekull og svovel i et bestemt blandingsforhold. Det var imidlertid en ganske omfattende prosess som lå bak kruttproduksjonen. Blant annet måtte råstoffene pulveriseres hver for seg i en stampemølle som ble drevet av vannkraft. Kruttverkenne måtte derfor legges ved et vannfall.

Hvor lå så Nygårdss Krudtfabrik? Den eksisterte bare i noen få år, og kildene er sparsommelige. «Illustrert Nyhetsblad» fra 1853 har en tegning av den nye jernbanebroa over Alna og billedteksten tyder på at fabrikkene lå omtrent her. Jernbanebroa passerer elva på samme sted i dag, rett før fossefallet starter. For å

Broen over Loen, hvor forhen krudtmøllen stod.
Efter tresnitt i «Ill. Nyhetsblad» 1853.

Bro over Alnaelva (Loen) i 1853 og i 2016. Her kan
altså kruttfabrikken ha ligget.

dra nytte av vannkraften, er det naturlig å tenke seg at fabrikken lå i bunnen av fossen, der hvor fabrikkbygningen fra 1906 ligger. Da jernbanelinja ble stukket, ble det påpekt at ett av fabrikkens hus lå direkte i den opptrukne linjen. Kanskje nettopp på jernbanebroas grunn?

Fabrikken kom i drift i juli 1850 med ni arbeidere, men allerede etter tre ukers drift oppsto det et «uheld». Hele fabrikken eksploderte og av arbeiderne døde 6 momentant og «to var levende med lidet Haab om redning».

Det nevnte «uheldet», at 8 av 9 arbeidere ble drept i eksplosjonen, ser ikke ut til å bekymre duoen Olsen og Hoxmark nevneverdig. Allerede i november

samme år er fabrikken gjenoppbygget og klar med nye kruttleveranser. I Morgenbladet reklameres det med «Jagtkrut af prima Kvalitet» som «blive expedert hurtigst mulig».

Planen for bygging av Hovedbanen mellom Christiania og Eidsvoll ble vedtatt av Stortinget i 1851. Mye av traseen langs Alna måtte eksproprieres for å få grunn til jernbanesporet. Dette gjaldt også Kruttfabrikken. Med bakgrunn i nevnte «uheld» og på generelt grunnlag var det neppe aktuelt å tillate en kruttfabrik i umiddelbar nærhet til sporet. I anleggsfasen var det sikkert nyttig, krutt trengtes jo til å sprengne jernbanetrase.

Enden på visen ble at kruttfab-

rikkens tomt og fallrettigheter i 1855 ble tilbakeført til eieren av plassen Nygård. Forutsetningen var dog at det ikke skulle drives hverken kruttfabrik eller annen virksomhet som kunne skade banen. Ikke mange år etter kommer Kværner brugs høvding, Oluf Onsum på banen. Men det er en annen historie.

Kilder: Se side 39

Milorgstøtten på Sarabråten er 70 år i år

Av Knut Helge Midtbø

Falt i kampen for fedrelandet 1940 - 1945

Jegere i Milorg-gruppe 13132

120/13132	Adolf Bogstad	Oppsal	•22-4-20+13-2-45
Adjaks.	Arvid Hansen	Oslo	• 1-3-16+13-2-45
100 F. trp.	Kåre Olafsen	Oppsal	•19-1-20+17-3-45
110/13132	Erik Bruun	Oppsal	•29-8-20+17-3-45
127/13132	Ingolf Nordström	Hellerud	•15-6-21+17-3-45
130/13132	Frank Olsen	Oslo	•30-4-22+17-3-45
131/13132	Storm Weinholdt	Oslo	•18-1-20+17-3-45
133/13132	Henry Gundersen	Oslo	• 3-3-20+17-3-45
134/13132	Kjell Ramberg	Refstad	•18-7-22+17-3-45

Reist av kamerater i gruppen

Fotokopi fra programmet for avdukingen av minnestøtten på Sarabråten 16. juni 1946. Bildet viser det samme som står i relieffet på støtten. Fra Østtensjø lokalhistoriske bilder.

Minnestøtten

Minnestøtten i stein på Sarabråten ble reist i 1946 etter initiativ fra de som hadde vært organisert i hjemmefrontens (Milorg) distrikt D13. D13 omfatta kommunene Oslo, Aker, Asker, Bærum og den vestre delen av Lørenskog. Ved krigens slutt var det omkring 7500 Milorg-jegere i denne avdelingen av Milorg.

De ni som er hedret med navn på den innfelte platen i støpejern hadde alle tilknytning til gruppa 13132 i distrikt D13, til oslo øst og til Østmarka. 13.

februar 1945 ble skjebnesvanger for dem. Adolf Bogstad og Arvid Hansen ble skutt i to Gestapoaksjoner mens de sju andre; Kåre Olafsen, Erik Bruun, Ingolf Nordström, Frank Olsen, Storm Weinholdt, Henry Gundersen og Kjell Ramberg ble arrestert. De arresterte fikk alle dødsdommer og ble skutt på Akershus 17. mars 1945.

Milorg 13132 sto bak reising av bautaen. At de ni fikk en egen støtte etter krigen er begrunnet med gruppas tilknytning til Østmarka, og at de sju som ble henrettet på Akershus ikke hadde

fått noen kjent grav. Sletta på Sarabråten ble valgt, og støtten ble avduket 16. juni 1946 av Aage Johannessen fra Milorg.

Helt siden 1946 har det hver eneste sommer vært arrangert en minnestund ved støtten. Minnestunden har ofte vært lagt til 7. juni som er datoen for kong Haakons hjemkomst til Norge i 1945. Arrangementet har hatt som hovedmål å hedre de ni som støtten er reist til minne om. Samtidig hedres og minnes hele den norske frihetskampen mellom 1940 og 1945. Arrangementet har alltid vært godt besøkt. Både kong Olav og kong Harald har vært hedersgjester her inne. Listen over talere er imponerende.

Adolf Bogstads er gravlagt i Oslo mens graven til Arvid Hansen er ukjent.

Noen kilder sier at de sju som ble skutt på Akerhus ble senket i Oslofjorden etter henrettelsen. Foreningen Æresgjeld arbeider for å finne og kartlegge henrettelser under andre verdenskrig i saker der graven har vært ukjent. Nylig har foreningen funnet noen nye opplysninger i denne saken. Leder av Gestapos Sonderkommando Oscar Hans skal i avhør ha fortalt at de henrettede ble kremert på Vestre

Krematorium. Dette stemmer med arkivene fra krematoriet. Asken ble i følge Oscar Hans lagt i blykasser som så ble senket i fjorden.

Hendelsene 13.februar

8. februar 1945 ble statspolitistjef Karl Marthinsen likvidert i Blindernveien. 28 ble henrettet som represalier for dette. Aksjonene mot D13132 13. februar kom i en svært spent situasjon

To Gestapo-offiserer kom hjem til familien Weinholdt for å avhøre Kjell Weinholdt som ikke var hjemme. Gestapooffiserene ventet i stua. Kjells bror Storm Weinholdt, Adolf Bogstad og Frank Olsen skulle samles der seinere på kvelden for å planlegge en sabotasjeaksjon. Offiserene skjønnte at noe illegalt var i gjære etter hvert som alle dukket opp. Adolf Bogstad forsøkte å flykte og ble skutt. Storm Weinholdt og Frank Olsen ble arrestert. Arrestert ble også Kjell Weinholdt og faren Sverre Weinholdt, men disse to satt fengslet til krigens slutt. Erik Bruun, Henry Gundersen, Ingolf Nordstrøm, Kåre Olafsen og Kjell Ramberg ble også arrestert samme dag. Arvid Hansen ble skutt i Pløens gate like før midnatt da Gestapo stormet hjemmet hans. De ringte på døra og skjøt faren som lukket opp. I soverommet møtte de Hansen. Hansen skjøt en Gestaposoldat, men ble selv truffet og drept momentant. Hans forlovede Nelly Minge, som også hadde medvirket i motstandsarbeid

det, ble såret. (Kilder s 39)

Golia-spionen som fikk Oscar

Av Kari Ravnaas

Oscar-tildeling med røtter på Golia

Det har kanskje gått mange hus forbi at en tidligere Golia-beboer fikk Oscar i februar. Riktignok ikke i egen person, men gjennom skuespilleren Mark Rylance, som fikk Oscar for beste mannlige birolle i 2016 i filmen *Bridge of Spies* regissert av Steven Spielberg. Filmen bygger på historien om den sovjetiske storspionen Rudolf Abel, som ble arrestert i New York i 1957 og dømt til 30 års fengsel. I 1962 ble han byttet ut med piloten i det nedskutte amerikanske U2-spionflyet Francis Gary Powers. Utvekslinga skjedde ved Glienicke-brua i Berlin, en av de få gjennomgangene i muren mellom Øst- og Vest Berlin. Tom Hanks hadde hovedrollen i filmen, som James Donovan, forsvarsadvokaten ved rettssaka som også var sterkt medvirkende i forhandlingene om utveksling.

Rudolf Abel bodde en periode på 30-tallet i Damfaret 18A på Golia under navnet William Fisher. Det var først da arkivene ble åpnet etter Sovjets sammenbrudd at en fikk vite at hans egentlige navn var Rudolf Abel. Han var en populær mann på Golia, ikke minst ble det satt pris på at han kunne hjelpe til om noen hadde tekniske problemer. I filmen ble han framstilt som en rolig, veloverveid og rent ut sympatisk mann, fullt klar over sin rolle og hva han hadde risikert gjennom å være spion.

«Karl XIIIs hule» og eierne av Østensjø gård

Fra felttoget til Karl XII i mars 1716 og noen lokalhistoriske betraktninger

Tekst og foto: Leif-Dan Birkemoe

Illustrasjonene av Andreas Hauge gjengis etter tillatelse fra Aschehougs Forlag

På vestsiden av Østensjøvannet rett før turveien stiger bratt opp mot Tallberget ligger det en stor stein tett inntil fjellveggen. Bak steinen er det en kløft i fjellet. Området bak steinen og kløften i fjellet kalles «Karl XIIIs hule». Betegnelsen "hule" er vel å trekke det noe langt, men det er hva historien beretter. Hva kan være bakgrunnen?

I monografien til Haakon Tveter fra 1925 kan vi lese: «I den bratte Tallberaas er en stor kløft, som går under navn av Carl XIIIs hule, skjønt visstnok uten historisk grund; i den bratte fjellvæg har Taarnfalken i mange aar hatt rede og i mine guttedage bemærkede senere general Ole Hansen og jeg os æggene ved hjælp av en lang stang med jernøse i den ene ende fra den motsatte side av kløften. Det var jo en begivenhet for os gutter, som ivrige æggsamlere.»

Riksantikvar Harry Fett skriver i 1951: «Noen kaller plassen for Karl XIIIs hule, et navn skal den ha. Riktigere er det nok å kalle den «Sofus på flåtens hule», men det er ikke fullt så fint». «Sofus» var en original som fra tid til annen kunne sees ved Østensjøvannet.

Hvordan kan navnet «Karl XIIIs hule» ha oppstått? Har noen av krigerkongens karolinere vært her for 300 år siden?

Svensk angrep – norsk forsvar
Rundt Oslo er det en rekke steder «fotspor» eller minnemarkeringer etter Karl XII og hans ka-

rolinske dragoner under felttoget mot Christiania og forsøket på å innta Akershus festning i mars 1716. Det er nok, slik Har-

ry Fett skriver, kanskje litt «fint» å kunne knytte svenskekongens navn til et sted i nærmiljøet.

Karl XIIIs to siste felttog var i vir-

Stormakten Sverige

Forholdet mellom Danmark-Norge og Sverige hadde i lengre tid vært preget av gjensidig mistro og uvennskap. Fiendskap blusset tidvis opp til regelrett krigføring. Under de mange krigene i tiden 1560-1660, oppnådde Sverige militær fremgang og store landerobringer. Etter inngåtte fredsavtaler i 1645, 1658 og 1660 hadde Danmark-Norge skrumpet inn betraktelig. Sverige hadde overtatt Skåne, Blekinge, Halland, Båhuslen, øyene Gotland og Øsel, samt de gamle norske landskapene Jemtland og Herjedalen. I tillegg hadde Sverige erobret Karelen, Ingermanland, Estland, Livland samt Vorpommern med øya Rügen, Wismar og hertugdømmet Bremen og fyrstedømmet Verden.

Gjennom erobringene ble Sverige et stormaktveldet med landområder på begge sider av Østersjøen. For Danmark-Norge var tapene av de tidligere besittelsene et tungt slag som kongemakten ønsket å hevne. Heller ikke Russland og Polen kunne akseptere landavståelsene.

Med kongeskiftet (Karl XII konge fra 1697) så Sveriges fiender sin store mulighet. Tiden var kommet for å gjenvinne de tapte landområdene. Danmark-Norge (Frederik IV), Russland (Peter den store) og Sachsen-Polen (August den sterke) inngikk derfor en angrepskoalisjon i 1699. Planen var å gå til et overraskende angrep på Sverige fra tre kanter for å binde de svenske styrkene opp på flere områder. På denne måten ville man øke utsiktene for seier betraktelig.

De gule og røde områdene ble avstått til Sverige gjennom fredsavtaler på 1600-tallet

Kilde: Utstillingen på Akershus festning i 2016: 1716 Beleiringen.

keligheten slutten på Den store nordiske krig (1700 -1721) som ble utkjempet mellom Danmark-Norge, Sachsen-Polen, Russland, Preussen og Hannover på den ene siden og Sverige under Karl XII på den annen side. Det svenske hegemoni i Østersjøområdet gikk mot slutten. For Norges vedkommende betydde de svenske angrepene i 1716 og 1718 noe mer. Det helhjertede norske forsvaret kom indirekte til å øve stor innflytelse på Norges politiske historie. Trusselen fra den mektige svenske krigsmakten skapte i 1716 en spontan og ekte norsk patriotisme.

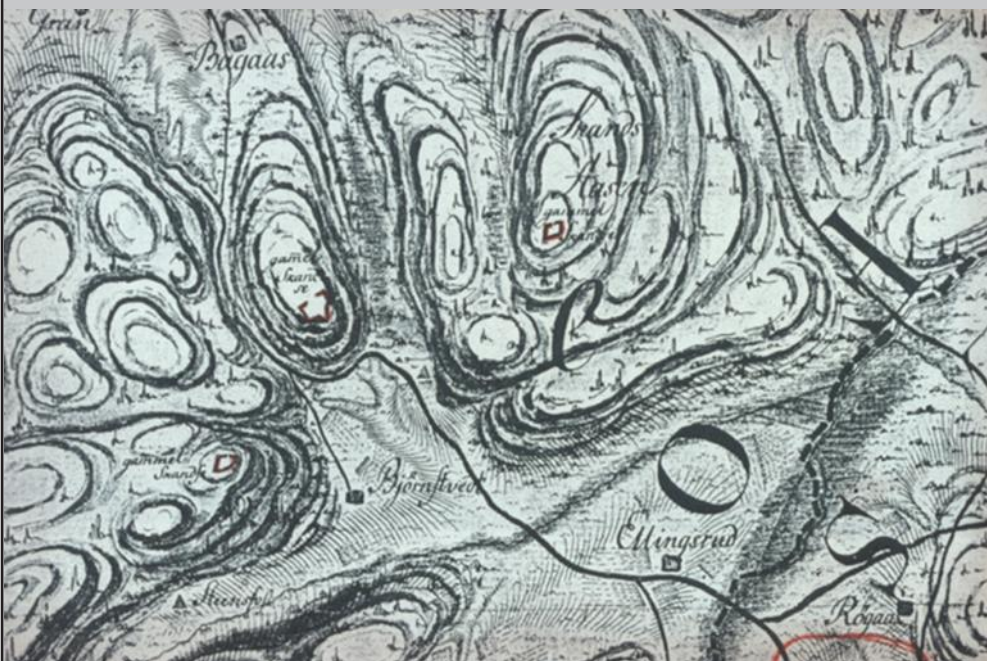
Om Karl XII er det skrevet mye. Ikke minst nå ved 300 års markeringen. Utstillingen *Beleiringen 1716* på Akershus festning i 2016 gir en bred oppdatering helt fra Sveriges stormaktstid til Karl XIIIs død på Fredriksten festning i 1718. Lokalhistorisk er det særlig Groruddalens historielag med Skansene på Bakås innen sitt interesseområde, som naturlig nok har tatt opp temaet. I den sammenheng engasjerte arkitekt og tidligere byantikvar Kjeld Magnussen (1923-2016) seg sterkt. Ved et besøk hjemme hos han i Jøranstien rett ved Østensjø gård spurte jeg han i oktober 2010 om «Karl XIIIs hule» ved Østensjøvannet var kjent for han. Det var det ikke, men han ble tydelig interessert i en nærmere begrunnelse. Han holdt da på med å legge siste hånd på utgivelse av dokumentet *Svensk*

Angrepet på Bakås

13. mars begynte Karl sin marsj over isen på Nordre Øyeren, og slo leir ved gårdene Røykås, Kjenn, Rolfsrud og Skårer. Han visste at den korteste vei derfra til Christiania var gjennom passet ved Bakås. Allerede same dag ble det sendt en styrke under oberst von Rosen (1688-1769), bestående av 50 ryttere, frem for å rekognosere. De ble slått tilbake.

Om morgenen 14. mars dro kongen personlig frem for å ta situasjonen i øyesyn, og kunne konstatere at veien mellom snøfjonnene var så smal, at det bare var plass til to mann i bredden. Ikke desto mindre ble oberst Christer Schlippenberg (1697-1716) beordret til å angripe. Fra skansene kunne veien bestrykes med kanoner. Det har neppe vært særlig grovt skyts det har vært mulig å bringe frem under disse forholdene, og en må regne med at skuddvidden for den tids artilleri var maksimum 500 m og for håndvåpen 100 m.

De norske forhugningene var gode og det gikk heller dårlig for de svenske styrkene. De trakk seg tilbake før tapene ble for store. Hvor mange som ble såret eller drept finnes det ingen oversikt over, verken på svensk eller norsk side. Svenskene forteller at artilleri ble benyttet. Samme dag trakk svenskene seg tilbake. Bygningene på Ellingsrud gård ble brent. Det er uvisst om dette skjedde i forbindelse med kamphandlingene, eller om det var en hevnaft fra svenskene. Karl slo leir på Skjetten og Stalsberg og ble der 15. og 16. mars. Derfra ble det gjort et forsøk på å passere skansene på Gjelleråsen (Oldtidsveien), men den stillingen viste seg også å være for sterk. Forsøket med å ta seg over Nitsund førte heller ikke frem. De norske styrkene holdt området nord for Nitsund. Svenskenes avmarsj sydover Øyeren på isen i den dype snøen startet 17. mars.

Ellingsrud og Bakås tegnet inn på et kart av Darre/Friis fra 1797

Om vinteren er det fri sikt fra Østensjø gård og over mot «Karl XIIIs hule». Steinen er synlig omtrent midt på bildet. Foto: 04.02.2003

angrep – norsk forsvar- Christiania 1716 sammen med sine medforfattere Ivar Bu og Jan Lillejord. Heftet er datert februar 2011. Det å ta opp et nytt spor var trolig ikke aktuelt på det tidspunkt. Vi skal derfor, på bakgrunn av at «hulens» navn som må gå langt tilbake i tid, prøve å sannsynliggjøre at noen av krigerkongens dragoner virkelig kan ha vært ved Østensjøvannet i mars 1716, altså for 300 år siden. Betrakningene tar utgangspunkt bl.a. i det forfatterkollegiet la frem i 2011 kombinert med ytterligere informasjon i forbindelse med publikasjoner frem til i dag. Østensjø gårds eiere hører også med i disse betraktninger, et forhold som ikke ble berørt i *Svensk angrep – norsk forsvar- Christiania 1716*.

Angrepet

Angrepsplanen for 1716-felttoget bygget på at en armegruppe på 3000 mann under ledelse av kongen selv skulle bryte inn i Norge fra Värmland. En annen gruppe på 4000 mann under generaløytnant Carl Gustav Mörner skulle trenge inn fra Dalsland. Ved en knipetangsmånøver ville så de to styrkene omringe Christiania og erobre den norske hovedstaden. En tredje og mindre styrke hadde til oppgave å sørge for kommunikasjonene med Sverige over Svinesund.

Den 8. mars 1716 krysset svenskene riksgrensen ved Värmland. I Høland kom det til kamp med norske styrker som ble nedkjempet. Men et kraftig snøvær over hele Østlandet forsinket svens-

kenes videre fremrykning og verdifull tid gikk tapt. Overraskelsesmomentet som var en del av strategien, ble dermed sterkt redusert. General Mörner ignorerte Fredriksten og Fredrikstad festninger og marsjerte mot Christiania. Men for kongens armegruppe skulle forsinkelsen og et sterkt norsk forsvar på Bakås skanse ved Ellingsrud 14. mars gjøre at Karl XII endret sine planer.

Om morgenen den 16. mars marsjerte derfor Karl XIIIs armegruppe sørover isen på Øyeren mot Enebakk og Spydeberg. Den 18. mars ankom angrepsstyrken Hølen der kongen møtte Mörner. Den samlede svenske hæren marsjerte videre mot Christiania, først på den Fredrikshaldske kongevei. Natten 20.

til 21. mars overnattet kongen på prestegården ved Ås. For å unngå oppsatte sperringer på landeveien marsjerte armeen i stedet på den islagte Bunnefjorden mot Christiania. Akershus festning og Christiania dukket opp ved middagstider 21. mars 1716, men svenskene ble møtt med heftig beskytning fra festningen. Om morgenen den 22. mars red Karl XII med sin stab inn i en nesten folketom by for å finne et hus til hovedkvarter. Det fant han i Vognmannsgaten i Vaterland, omtrent der Radisson SAS-hotellet ligger i dag. De fleste innbyggerne i Christiania hadde flyktet ut av byen og Akershus festning var klar til kamp med en garnison forsterket til 3000 mann.

Stensrud skanse og Langenvassdraget mot Basmo festning
Etterretning spilte et vesentlig bidrag både på norsk og svensk side. De svenske armetroppenes bevegelser mot Oslo ble overvåket av norske militære skiløperpatruljer. Svenskene var imidlertid ikke utrustet med ski og var derfor i større grad avhengig av veier, islagte vann eller gode stier. Beretningene fra felttoget viser forbausende godt kjennskap til hvilke hindringer svenskene ventet seg fra norsk side. Svenskene visste at det ved innfartsveiene til Christiania var anlagt en serie skanser og såkalte forhugninger for å hindre eller sinke en fiende i marsjen mot byen og festningen.

I syd lå det to skanser med særlig betydning for Østensjøområdet, Haugbro ved Gjersjøen syd i Oppegård kommune på begge sider av elven mellom Tussetjern og Gjersjøen på grensen mot Langhus i Ski kommune. Herfra var det veiforbindelse til Christiania som måtte sperres. Ved Sværsvann, Stensrud skanse eller postering som det heter på kart fra tidlig 1700-tall. Stedet er i dag vanskelig å lokalisere i landskapet, men lå like ved Store Stensrud gård ved Enebakkveien. Når en postering ble anlagt nettopp på Sværsvann

var det for å sperre veien som kom fra Enebakk over Langen som igjen førte mot Basmo festning i Rødnes og videre til Onstadsundet, et godt kjent sted for kryssing av Glomma. Basmo festning var en viktig base for forsvaret, men maktet ikke oppgaven som sperrefestning. Basmo var godt utbygget og ble aldri angrepet eller erobret. Beliggenheten var imidlertid altfor avsides og lett å omgå under en invasjon. Derfor ble festningen senere oppgitt og den militære aktiviteten forflyttet.

Forskansede veisperringer foran Christiania

I våre krigerske konflikter med Sverige var sikring av veiforbindelsene over grensen en viktig del av den militære strategi. Fra Elverum i nord til Svinesund i syd førte alle disse ferdselsårene inn til Christiania, der Akershus festning lå som selve nøkkelen til herredømmet over Norge. Allerede i 1640-årene, under Hannibalsfeiden, ble det satt opp befestede posteringer der viktige veier førte gjennom terreng som lett kunne forsvares.

Hovedveien fra Moss til Christiania førte gjennom Hølen til Ås, der vinterveien gikk ned til Bunnefjorden med isvei inn til byen. Den var meget benyttet, for fjorden frøs om vinteren og skipstrafikken til Christiania nådde da bare til Hølen og Son.

Helårsveien svingte ned til Haugbro ved Gjersjøen i Oppegård og derfra videre over Ljabru til byen. Ved Haugbro lå det den viktig befestet postering.

Veien fra Enebakk fulgte isen på Langenvassdraget om vinteren. Sommerveien knyttet seg til ved Sværsvann, og her lå Stensrud postering (skanse).

Fra Øyeren kom hovedveien over Rælingåsen forbi Lørenskog kirke. Den tok opp i seg en bygdevei fra sagbruksområdet ved Strømmen og kalles derfor «Gamle Strømsvei». Bakåsen skanser bevoktet overgangen i høydedraget mot Furuset i Aker.

Kilde: *Foreløpig rapport om Skansene på Bakås. Historikk 1716 og undersøkelser 1999-2000 og Svensk angrep – norsk forsvar - Christiania 1716*, februar 2011. Begge utgivelser forfattet av Ivar Bu, Jan Lillejordet og Kjeld Th. Magnussen.

Kart fra 1716. Utsnittet viser området rundt Christiania. Under navnet «Eggerberg» er det et vann som ligger i forlengelsen av Langen. Det er nærliggende å tenke på Østensjøvannet, men størrelsen stemmer neppe. Fra utstillingen på Ringerike Museum. Foto: 13.07.2016.

På kart som Karl XII hadde tilgang til benevnes traseen «Weg von Christiania über Langen nach Basmo» (*Accurate Carte i Hennes Majestet Dronningens Håndbibliotek på Amalienborg slott i København, gjengitt i Svensk angrep – norsk forsvar- Christiania 1716*) med avmerking av skansen. Når veien gikk over vannene «Langen» betyr det vintervei, på det lange vassdraget helt ut mot Enebakk-områdene med videre forbindelse mot Onstadsundet.. På vestsiden av Langen gikk det en kongevei («Den Basmoske

kongevei») som er sommerveien til Basmo, gjerne nevnt i forbindelse med «Den Fredrikhaldske kongevei». På siste etappe mot nord gikk disse kongeveiene samlet til Christiania. Veien til Basmo, i alle fall som kongevei, må ha gått ut av militært bruk når festningen ble nedlagt, men det skal fortsatt være spor etter veien (Fønnebø 2004). I denne sammenheng må vi ha klart for oss at Karl XII benyttet vinterveiene i den grad de ikke var sammenfallende med sommerveiene.

Reidar Fønnebø (1920-2010) kaller veien over Langen for «Den vestre vinterveien i Østmarka», den samme veien som sokneprest Wilse tegnet på sitt kart fra 1700-tallet med navnet «Vinterveien til Smaalenene over Langen Søe, Onstad Sund, Øyeren og til Fredrick Hald»». For Karl XII et brukbart alternativ dersom ikke Stensrud skanse var effektiv barrikade.

Veien fra Enebakk og Langen fortsatte mot Abildsø gård (Østensjø) og over Alna ved Bryn. Vinterveien gikk over Øst-

ensjøvannet. Denne veien hadde betydelig trafikk, ikke minst av trelast til Christiania og fikk etter hvert navnet Plankeveien. Vi må derfor kunne gå ut i fra at Karl XII kjente til denne mulighet, om nødvendig ta deler av veien i bruk for oppklaringspatruljer noe han trolig vurderte etter det mislykkede forsøket med å forsere Bakås skanse.

Takket være Stensrud skanse ble områdene rundt Østensjøvannet ikke hjemsoekt av felttoget.

Karl XIIIs vei

Da Karl XIIIs armegruppe stod ved Ellingsrud ca. 3 km nord for Nordre Elvåga og vurderte nye veier til Christiania kan det godt passe inn i strategien at kongen sendte en oppklaringspatrulje over Elvåga og fortsatte vestover i Østmarka på den nordlige del av Plankeveien. Denne veien var en rask og kjent vei mot Christiania, godt egnet for en rytterpatrulje. Deler av denne veien kalles fra gammelt av Karl XIIIs vei. I boka *Østmarka fra A til Å*, (Even Saugstad 2012) nevnes det at veien ved Øgården på gamle kart het Karl XIIIs vei. Rytterpatruljen må, for å ha gjort inntrykk, ha vært av en viss størrelse. Husmennene på Skytten og Øgården kan ha sett dragonene på sin ferd gjennom Østmarka. Kanskje kom hovedstyrken etter? Beretningen har så blitt fortalt til etterfølgende slektledd og på et visst tidspunkt ble Karl XIIIs vei nedfelt på kartet som et alminnelig

navn.

Tradisjonen forteller at Karl XIIIs soldater skal ha vært på Guldsmeden og at det kom til strid her. Finfallåsen rett nord for Guldsmeden skal av enkelte være tolket som «fiendefallåsen». Sigurd Senje trekker i sin bok om Østmarka også inn historiene om funn av kanonkule og en svensk uniformsknapp. Kan det ha vært en trefning mellom en norsk og en svensk rekognoseringspatrulje? En gressvoll på Skytten, den gang under Losby gods, skal en gang ha båret navnet Svenskesletta. Navnet Svenskemyra ved Eriksvann (Østmarka fra A-Å) sies også å ha oppstått etter Karl XII.

Karolinere ved Østensjøvannet?

Vi kan derfor tenke oss at patruljen fra Karl XIIIs arme beveget seg østfra på Plankeveien over Nøklevann og på siste etappe av rekognoseringen over Østensjøvannet og fant at den store steinen ved Tallberget kunne gjøre nytte som hvileplass. Kanskje gjorde de noe uforsiktig opp ild etter en strevsom ferd i dyp snø gjennom Østmarka. Dessuten er det ikke lett å skjule hester bak den store steinen. Om denne betraktning kan ha noe for seg må Karl XIIIs karolinere ha vært ved Østensjøvannet omkring 15. mars 1716. Trolig returnerte patruljen sam-

Pallisadeverk og forhugninger

Det enkleste som kunne gjøres for å stanse en fremrykkende fiende var å hugge trær som sperret adkomsten, forutsatt at det fantes grov nok skog på riktig sted. Store trær ble felt med topp mot angriperen. Det kalles forhugninger eller hærbråter. Men sperringer er ikke effektive uten aktiv motstand av mannskaper i dekning. 1700-tallets militære eksperter foretrakk helst å bygge ut forsvarsposisjoner med palisader, som var en glissen rekke av nedgravde stolper. Ofte ble brystvernene laftet sammen av liggende tømmer, kombinert med jord og steinfyllinger.

Kilde: *Svensk angrep – norsk forsvar - Christiania 1716*. Ivar Bu- Jan Lillejordet- Kjeld Th. Magnussen, februar 2011.

me vei.

Her skal det skytes inn at Karl XIIIs menn kan også ha vært i området i de ukene beleiringen av Akershus varte. Da måtte de rekvirere mat til folk og fôr til hestene fra bøndene i Aker, noe som førte til en viss farting rundt på gårdene. Etter at Karl XII gav opp beleiringen forlot han byen over Ekeberg 29. april på Den Fredrikhaldske kongevei (Ekebergveien), heller ikke så langt unna Østensjøområdet.

Anna Colbjørnsdatter og Østensjø gård

Men noen må trolig ha sett karolinerne ved Østensjøvannet i

Svenskehæren ved Norderhov prestegård

midten av mars. Står man på Østensjø gård, spesielt på Nordre, er det fri sikt rett over til «hulen». Om vinteren er det nærmest ingen naturlig hindring for utsynet. Eier av Nordre Østensjø gård var på den tiden Jonas Ramus, sokneprest i Norderhov på Ringerike. Hans kone het Anna Colbjørnsdatter. Hun kom fra Colbjørnsson-slekten, en gren av Arnebergfamilien med hovedsete i Hof i Solør, kjent for rike jord- og skogbrukseiendommer.

Det var brukeren Haagen Jenssøn med familie som bodde på Nordre Østensjø, eier av Søndre Østensjø. Om det var kontakt mellom bruker og eier vet vi ik-

ke noe om, men beretningen om dragonene ved Østensjøvannet kan jo ha kommet fra Haakon Jenssøn til forbindelser i den norske hæren. Patriotismen var sterk og forsvarsviljen stor slik at alle bevegelser til fienden var av verdi for det norske forsvaret. Trolig var det en viktig nyhet at en svensk etterretningspatrolje orienterte seg i området. Observasjonene kan de gjerne ha formidlet til kongen da han overnattet på Ås. Svenskene visste derfor at det ikke var noen norske forsvarsstillinger langs Plankeveien eller i Østensjøområdet.

Slaget på Norderhov prestegård

De norske forsvarsstyrkene under ledelse av general Lützwow trakk seg tilbake til Gjellebekk skanse i Lier nordøst for Drammen. I et forsøk på å angripe Gjellebekk skanse, som var bemannet med 4000 soldater, ble oberst Axel Löwen med 600 dragoner beordret til å gå rundt Nordmarka i en omgående operasjon i håp om å snu krigslykken. Etter harde kamper på Harestua og plyndring gjennom Randsfjordbygdene kom Löwen og hans 600 dragoner inn på Norderhov prestegård sent på kvelden 28. mars 1716. På tunet stod prestefruen Anna Colbjørnsdatter - rundt 10 dager etter den mulige hendelsen ved Østensjøvannet. Anna Col-

bjørnsdatter var nok informert om svenskenes fremferd fra flyktende bønder. Hun fryktet at prestegården hennes ville lide samme skjebne. Hjelp fra den norske hæren var ikke mulig og hva kunne noen bondesoldater gjøre mot 600 regulære karolinske dragoner?

Den 50-årige Anna Colbjørnsdatter tok saken i sin egen hånd. Svenskene ble tatt vel imot. Fikk de mat og drikke i overflod, ville de kanskje skåne det gjestfrie hus. I den krisesituasjon som hun befant seg i, var det ingen annen fornuftig løsning. All slags mat ble laget og øl og brennevin hentet frem. Inne i prestegårdens storstue, som siden er blitt kalt «Svenskestua», ble det dekket et herlig bord for offiserene. Gode og mette kunne de trette dragonene legge seg til å sove. Men utpå natten stormet en norsk hæravdeling overraskende inn på prestegården. Striden raste frem til dagry. Da var slaget tapt for Löwens dragoner. Karl XIIIs første forsøk på å falle Gjellebekk skanse i ryggen var totalt mislykket.

Anna Colbjørnsdatter – en plass i Norgeshistorien?

Hvilken rolle spilte egentlig Anna Colbjørnsdatter for felttoget til Karl XII? Har hun virkelig spilt den heltedige rollen som overleveringene har smykket henne med? Man kan lett få inntrykk av at det er den lokale tradisjon som har skapt myten om den patriotiske prestefruen.

Samtidens rapporter og historiske dokumenter nevner ikke hennes innsats i Norderhov-trefningen med et eneste ord. Innrømmelsen om at det var en kvinne som hadde æren for et heldig utfall av kampen var nok ikke lett å godta.

Flere anekdoter (*Nordens Løve – Karl 12. i Norge*) fortelles om Anna Colbjørnsdatter: Om morgenen den 29. mars, da kampen såvidt hadde stilnet av, går Anna Colbjørnsdatter over til kirkegården for å ta et overblikk over situasjonen. Ved inngangen møter hun en svensk soldat som vifter med pistol i Annas ansikt, og roper meget bryskt, men med en undertone av nervøsitet: "*Var er juten?*" (Svenskene trodde at de hadde å gjøre med danske soldater i Norge. Derfor brukte de "jute" som den gang hadde en hatsk biklang. Det var ensbetydende med troløshet, løgn og svik.) Anna kommer med den bevingede replikken: "*Tror du virkelig du kan tjene din svenske konge ved å skyte gamle kjerringer ihjel?*" Den stakkars svenske dragonen ble så forfjamset at han snudde på hælen og forsvant så fort han kunne!

I et brev skrevet 11 år etter slaget på Norderhov sier Anna Colbjørnsdatter til en brorsønn som studerte i København: "*Jeg gjorde Fienden så sikker og trygg, at han ventet seg ingen Fare, intil våre kom, som jeg vel forut visste skulle komme.*"

I et annet brev skal Anna Colbjørnsdatter ha sagt til Gertrude Rossing, datter til Norderhovpresten Hans Rossing (en av etterfølgerne til hennes mann Jonas Ramus som døde i 1718): "*Oberst Löwen var så pen og godlidende (sympatisk) Mann at det endog gjorde meg ondt å narre ham*".

Hennes gjestfrie innsats på prestegården skal man være forsiktig med å undervurdere. En mett og kanskje litt småberuset fiendtlig avdeling er mindre årvåken og mindre klar til kampinnsats enn en sint og sulten en. Nettopp i denne antagelsen kan det ligge en rimelig anerkjennelse av hennes patriotiske innsats, når det var nettopp det hun la opp til, nemlig å gjøre "*Fienden så sikker og trygg at han ventet seg ingen Fare.*"

Ringerike museum

På Ringerike museum ble det i 2016 åpnet en egen utstilling om kampene på Norderhov. Heftet *Slaget på Norderhov 1716 – Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus*, ble utgitt med fyldig omtale av hendelsene på Norderhov, forfattet av Per Holch, professor i anatomi. Spesielt detaljert beskrevet er undersøkelsene av levningene til to personer som befinner seg i krypten under kirken. Konklusjonen er at «det med rimelig sannsynlighet er magister Jonas Ramus og hans hustru Anna Colbjørnsdatter som fremdeles hviler i Norderhov kirkes gravkrypt. Ingen av

dem har vært balsamert, men er naturlig tørket grunnet kjølige, luftige og insektfrie omgivelser». Krypten ble stengt for besøkende på 1950-tallet, men jeg kan selv huske levningene i krypten der de lå i hver sin kiste med glasslokk ved et besøk rundt 1950.

Colbjørnsson-slektens patriotiske sinnelag

Anna Colbjørnsens to halvbrødre, Peder og Hans Colbjørnsen ble i juli samme år under Karl XIIIs tilbaketrekning berømt for sitt nasjonale sinnelag, da de satte fyr på sin egen by Fredrikshald (Halden). Kan det være at dette sinnelag var smittet over fra halvsøsteren som på sin måte hadde bidratt til svenskenes nederlag tre måneder tidligere? Legender oppstår sjelden omkring ubetydelige og anonyme personer. Denne fedrelandssinnede handling ble sterkt berømt i samtiden og av etterfølgende slektledd. Bjørnstjerne Bjørnson ga i 1859 uttrykk for alle nordmenns beundring for Fredrikshaldborgernes nasjonale sinnelag i farens stund med denne strofen i "Ja, vi elsker":

Vistnok var vi ikke mange;

men vi strakk dog til,

da vi prøvdes nogle gange,

og det stod på spill.

Thi vi heller landet brændte,

end det kom til fald;

husker bare, hvad som hændte

ned på Fredrikshald!

I Christian 4.s krigsordinans av 1628 var det bestemt at byene skulle bidra til landets forsvar med borgervepninger. I Fredrikshald ble det derfor satt opp to kompanier under ledelse av brødrene Peder og Hans Colbjørnsen. De utførte mange dristige streiftog mot de svenske styrkene i området. De virket også som etterretningsagenter og det sies at det var Hans Colbjørnsen som fikk underrettet Petter Wessel Tordenskjold i København om svenskenes forsyningstransporter langs med kysten av

Bohuslän. På Karljohansvern (Marinemuseet i Horten) er det i 2016 en egen utstilling om Petter Wessel Tordenskjold som bringer historien over på sjøforsvaret og dermed Wilster-familien på Abildsø gård. Men det er en annen historie.

Østensjø gårds eiere

Colbjørnsson-slekten var altså sterkt involvert i forsvaret av Norge og utmerket seg med patriotisk sinnelag. Jonas Ramus var en dyktig historiker og skrev bl.a. «Norges Kongers historie», den tids Norges-historie for menigmann. Da Jonas Ramus døde i 1718 solgte enken Anna Nordre Østensjø til sin bror Jacob

Colbjørnsen. Allerede i 1720 solgte Jacob Colbjørnsen Nordre Østensjø til Annas sønn Daniel. Ved hans tidlige død i 1727 ble Nordre Østensjø ved arv igjen overført til moren Anna Colbjørnsdatter. Tre år senere (1730) ble Nordre nok en gang solgt. Haagen Jenssøn, brukeren på Nordre og eieren av Søndre Østensjø, kjøpte Nordre Østensjø av Anna Colbjørnsdatter. Arnebergfamiliens nesten 70-årige eie av Nordre Østensjø var dermed avsluttet.

«Krigsoppgjøret»

Truslene til tross – alt i alt oppførte invasjonshæren seg ganske bra, mener de fleste historikere. I hvert fall hvis vi sammenligner med hvordan de hadde behandlet sivilbefolkningen i Polen, Russland og Tyskland. Der brant, voldtok og myrdet de for fote, som de fleste hærer gjorde den gang. I Norge nøyde svenskene seg stort sett med å beslaglegge mat, fôr og penger. Karl XII ville erobre landet og vinne folket. Kun i noen tilfeller ble gårder brent ned. Mange steder flyktet bøndene rett og slett til skogs og ble værende der til fienden var ute av bygda. Etter krigen ga den dansk-norske kongen skattelette til bønder i områder som var blitt rammet av okkupasjon og krigshandlinger. Det skulle bidra til å dekke skadene de var påført av svenskene og erstatte det de var blitt pålagt å gi til soldater fra begge sider i krigen.

Gårdene rundt Østensjøvannet ser ut til å ha sluppet unna krigshandlingene uten store tap, i alle fall er det ikke funnet rapporter som forteller noe annet. Vi må likevel regne med besøk fra svenskene som krevde mat og fôr til hestene.

På Ellingsrud gård gikk det annerledes. Angrepet ved Bakås skanse ble slått tilbake, men det gikk hardt utover Ellingsrud gård. I Groruddalens Historielags årbok for 2014 fortelles det at gården ble brent av svenskene enten under angrepene 14. mars eller ved en hevnaksjon senere. Tingboken sier at Marte og Oluff Ellingsrud «ved fienden mistet hus og gård til en verdi av 700 riksdaler». Enken forteller ved skifteforretningen etter mannens død 12. august samme år at det lille de hadde samlet seg, tillike med gangklærne hadde fienden røvet fra dem. Takstmennene sier at gården med bygninger, «oppbrent og lagt i aske» var verd 600 riksdaler.

På Akerstinget den 23. oktober

1716 søkte Christian Stensrud om 40 Rdl i erstatning for skogen som var hugget til «Herrebraater», altså trær som sperret adkomsten ved Stensrud skanse. De pengekrav som han og hans naboer la frem i retten skyldes fremferden til både fienden og egne militærstyrker. Christian Stensrud bodde i 1716 på Store Stensrud (Gnr.173), ifølge Henning Sollids bok *Akersgårder*. Det er ellers ingen rapporter om kamphandlinger sør for byen.

Gårdshistorien

Østensjø gård var i Tvetterfamiliens eie fra 1847, drøyt 130 år etter felttoget til Karl XII. Haakon Tvetters foreldre, Halvor Tvetter fra Tvetter gård i Asker og Åse Nikoline fra Holtsmark gård i Lier var født på begynnelsen av 1800-tallet og hadde slekt på gårdene i det området Karl XII's dragoner dro gjennom i 1716. I Lier lå den store skansen Gjellebekk der Karl XII møtte stor motstand. Ellingsrud gårds skjebne nord i Østmarka må ha

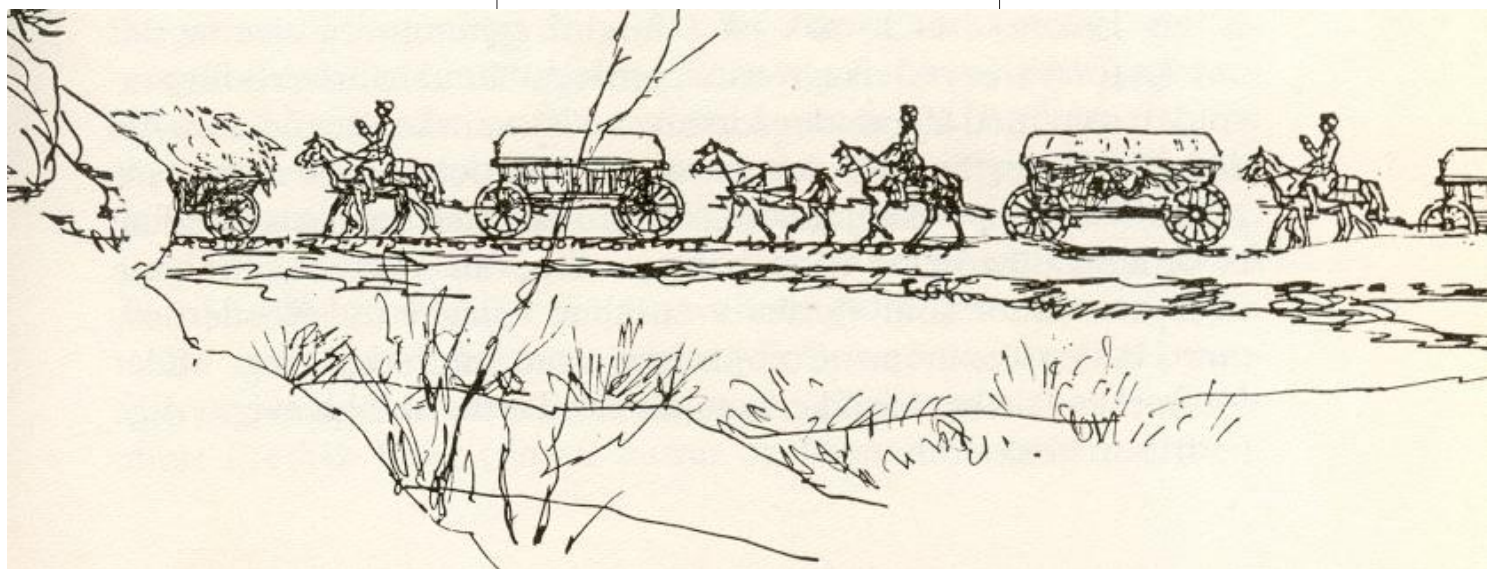
Flintelåsmusketter og feltkanoner

Standardvåpenet var flintelåsmusketten. Det var et glattløpet munnladningsgevær med svært liten treffsikkerhet på avstander over femti til hundre meter. En viss del av kompaniene hadde inntil fem og en halv meter lange spyd, såkalte piker, og avdelingene besto derfor av både «muskettérer» og «pikenérer». Som regel fulgte et batteri 3 pounds eller 6 pounds feltkanoner med regimentet. De skjøt jernkuler som veide henholdsvis halvannen eller tre kilo.

Kilde: *Svensk angrep – norsk forsvar- Christiania 1716*. Ivar Bu - Jan Lillejordet- Kjeld Th. Magnussen, februar 2011.

vært kjent på Østensjø, en gård som eieren av Østensjø, Paul Torstenson Arneberg, leide i 1658. Gårdshistorien og Arnebergslektens innflytelse både som aktører i trelasthandelen og i forsvaret av Norge var nok ikke ukjent for Haakon Tvetter.

Forsøk på konklusjon

At Karl XIIIs menn kan ha gått over isen på Østensjøvannet i mars 1716 kan vi, som tidligere nevnt, ikke finne noe historisk bevis for. På den annen side er det mange indikasjoner på at «hulens» navn ikke er uten grunnlag når vi kan liste opp en rekke svenske stedsnavn gjennom Østmarka som peker i retning Østensjøvannet. Veitraseer og veisperringer tyder også på at Karl XII var orientert om Østmarkas muligheter for oppklaringspatruljer.

Østensjø gårds eiere i 1716 hadde tette relasjoner i motstandskampen mot svenskekongen, en gårdshistorie Haakon Tveter må ha vært kjent med. I tillegg kom hans slekt fra områder der krigshandlingene fortsatt trolig levde i folkeerindringen. Så helt uten belegg for navnet «Karl XIIIs hule» kan vi vel ikke si han hadde.

Kilder/litteratur:

Svensk angrep – norsk forsvar- Christiania 1716. Ivar Bu- Jan Liljejordet- Kjeld Th. Magnussen: Hefte datert i februar 2011.

Foreløpig rapport om Skansene på Bakås. Historikk 1716 og undersøkelser 1999-2000. Ivar Bu, Jan Liljejordet, Kjeld Magnussen. Oslo 2000.

Grorud Historielag. Årbok 2014: Historien om Ellingsrud gård av Jan Tangerud.

Utstilling på Akershus festning i

2016: 1716 Beleiringen.

Utstilling om kampene Norderhov, Ringerike Museum 2016.

Slaget på Norderhov i 1716. Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus. Særtrykk av heftet Ringerike 2003, forfatter Per Holch. Ny utgave fra Ringerike Museum 2016.

Østmarka A-Å. Even Saugstad. Frie Fuglers Forlag, Oslo 2012.

Beleiringen av Akershus festning 1716. Harald Moberg, konservator for Akershus slott og festning fra 1988 til 2015 i St. Hallvard nr. 2 2016.

Utstilling om Peter Wessel Tor-denskjold på Karljohansvern, Marinemuseet i Horten 2016.

Ved Karl XIIIs død. Fredrikstens beleiring i 1718 – myter og fakta. Kjeld Th. Magnussen. Valdisholm forlag 2007.

Oldtidsveger, slep og kongeveger i Oslo og på Østlandet. Reidar Fønne-bø. Pax forlag, Oslo 2004.

Notater fra foredrag av Kjeld Mag-nussen i Søndre Aker Historielag 22.01.2004 om «Forsvarsanlegg og befestninger omkring Christiania» fra tiden rundt Den store nordiske krig.

Nordens Løve – Karl 12. i Norge. Alf E. Bjerke. Achehoug, Oslo 1992.

Østmarka. Sigurd Senje. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo 1987.

Akerhus – Festning, mennesker og begivenheter gjennom 700 år.

Christian R. Kaldager. Universi-tetsforlaget, Oslo 1993

Akershus – Vårt riksklenodium 700 år. Stephan Tschudi-Madsen og Harald Moberg. Aschehoug, Oslo 1999

Oslo bys historie - Byen ved fest-ningen, bind 2. Cappelen, Oslo 1992

Oslo Byleksikon. Kunnskapsforla-get. Oslo 2000

Aschehougs Norges Historie, bind 6 Krig og fred. Oslo 1996.

Sothøna nr. 11, 1995 og nr. 12 1996: Vinter- og sommerveien gjen-nom Østmarka. Reidar Fønnebø

Sothøna nr. 7, (1993) og nr. 13 (1996). Østensjø gårds historie. Finn Arnt Gulbrandsen

Sothøna nr. 25, 2003: Karl 12s hule og Anna Colbjørnsdatter. Leif-Dan Birkemoe.

Fru Anna Ramus. Berit Slagen Ramsfjell. Lunde Forlag 1988.

Stengt sinn, «Fru Anna Ramus II». Sagaen om Anna Colbjørnsdatter fra Norderhov. Berit Slagen Rams-fjell. Lunde Forlag 1990.

Akersgårder. Hovedbølenes eierrek-ker. Henning Sollid. Akers Sognes-leskap. Oslo 1947.

Diverse web-sider: Groruddalen historielag, Østensjøvannets Ven-ner, Nasjonalbiblioteket, Wikipedia, Store norske leksikon og UiO <https://www.norgeshistorie.no/enevelde/artikler/1226-krigsbyrder-i>

*-norge-under-store-nordiske-
krig.html*

Kilder Milorgstøtten:

Hjemmesiden til Østmarkas venner

*Samtale med leder Helge Simonsen
i Foreningen Æresgjeld*

Wikipedia om Milorg D13

*Leif-Dan Birkemoe: Distriktets
minnesmerker over de som falt un-
der krigen 1940-1945 (Rundt van-
net nr. 13)*

Kilder Kruttfabrikken

St Halvard 3 / 4 2010

Oslo byleksikon

*Anne Teppen 2009, "Nygaard løk-
ken", Vålerenga historielags hjem-
mesider*

Historielagets styre i år 2016

Leder: Knut Helge Midtbø

Kasserer: Knut Helge Midtbø

Sekretær: Frode Jacobsen

Styremedlem: Kari Ravnaas

Styremedlem: Roger Pihl

Styremedlem: Per Ove Dahl

Varamedlemmer: Lars Kristofersen, Liv Thorstensen

Valgkomite: Bjørn Lilleeng, Leif Dan Birkemoe, Arnfinn Aabø

Revisor: Marit Walløe

Adresse

Østensjø historielag

Postboks 9 Oppsal

0619 Oslo

Giro: 6061 05 18055

Organisasjonsnummer 996 600 467

E-post

histlag@online.no

SPILLET OM SARABRÅTEN

Sigurd Senjes musikkspill settes opp på tunet på Sarabråten

- Lørdag 17. september kl 15.00
- Søndag 18. september kl 13.00

Billetsalg på Sarabråten
fra en time før forestillingen.
Kr. 200,-
(pensjonister kr 150,-/
barn kr 100,-)
Husk kontanter!

Guidet tur fra p-plassen ved Ulsrudvann/Østmarksetra begge dager med start
hhv kl. 13.00 og 11.00.

Foto: Per Adolf Thorsell, Oslo museum